

RĪGAS TEHNISKĀ UNIVERSITĀTE
Inženierekonomikas un vadības fakultāte
Ražošanas un uzņēmējdarbības institūts
Ražošanas un uzņēmējdarbības ekonomikas katedra

Ingars ERINŠ

(doktoranta apliecības Nr. 981RDB245)

**AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS FINANŠU
VADĪBAS SISTĒMAS IZSTRĀDE**

Promocijas darba kopsavilkums

Nozare: Vadībzinātne

Apakšnozare: Uzņēmējdarbības vadība

Zinātniskais vadītājs
Dr. oec., profesors
R. TARAŠKEVIČS

RTU Izdevniecība

Rīga 2012

UDK 378:657.15(043.2)
Er 430 a

Eriņš I. Augstākās izglītības finanšu vadības sistēmas izstrāde. Promocijas darba kopsavilkums. – Rīga: RTU Izdevniecība, 2012. – 46 lpp.

Iespiests saskaņā ar Inženierekonomikas un vadības fakultātes Ražošanas un uzņēmējdarbības ekonomikas katedras 2012. gada 24. janvāra lēmumu, protokols nr. 6.

© Ingars Eriņš, 2012
© Rīgas Tehniskā universitāte, 2012

ISBN 978-9934-10-282-0

PROMOCIJAS DARBS

IZVIRZĪTS EKONOMIKAS ZINĀTŅU DOKTORA GRĀDA IEGŪŠANAI RĪGAS TEHNISKAJĀ UNIVERSITĀTĒ

Promocijas darbs izstrādāts RTU Inženierekonomikas un vadības fakultātes Ražošanas un uzņēmējdarbības ekonomikas katedrā. Promocijas darbs ekonomikas zinātņu doktora grāda iegūšanai tiek publiski aizstāvēts 2012. gada 20. aprīlī RTU Promocijas padomē „RTU P-09”, Rīgas Tehniskās universitātes Inženierekonomikas un vadības fakultātē, Meža ielā 1/7, 309. auditorijā plkst. 13:00.

RECENZENTI

Remigijs Počs, profesors, *Dr. habil. oec.*
Rīgas Tehniskā universitāte (Latvija)

Marga Živitere, profesors, *Dr. oec.*
Informācijas sistēmu menedžmenta augstskola (Latvija)

Andrejs Čirjevskis, profesors, *Dr. oec.*
Rīgas Starptautiskā ekonomikas un biznesa administrācijas augstskola (Latvija)

APSTIPRINĀJUMS

Apstiprinu, ka esmu izstrādājis doto promocijas darbu, kas iesniegts izskatīšanai Rīgas Tehniskajā universitātē ekonomikas doktora grāda iegūšanai. Promocijas darbs nav iesniegts nevienā citā universitātē zinātniskā grāda iegūšanai.

Ingars Eriņš _____

2012. gada 5. martā

Promocijas darbs ir uzrakstīts latviešu valodā un satur ievadu, 4 daļas, secinājumus un priekšlikumus, bibliogrāfisko sarakstu, 11 pielikumus, 8 attēlus, 8 tabulas, 92 formulas, kopā 170 lappuses. Bibliogrāfiskajā sarakstā ir 162 avoti.

Ar promocijas darbu un tā kopsavilkumu var iepazīties Rīgas Tehniskās universitātes Zinātniskajā bibliotēkā Ķīpsalas ielā 10.

Atsauksmes par promocijas darbu sūtīt: Promocijas padomes RTU P-09 sekretāram profesoram Anatolijam Magidenko, Rīgas Tehniskā universitāte, Meža iela 1/7, Rīga, LV-1048, Latvija

E-pasts: rue@rtu.lv

Fakss +371 67089490

DARBA VISPĀRĒJS RAKSTUROJUMS

Pētījuma aktualitāte. Mūsdienās ievērojami pieaug augstākās izglītības loma sabiedrībā. Augstākā izglītība kļūst par svarīgāko sabiedrības attīstības faktoru. Tā veicina pilnvērtīgas personības veidošanos, ietekmē zinātnes un ekonomikas progresu, kultūras attīstību un nācīgas labklājību. Pasaulē arvien vairāk pievēršas augstākās izglītības sfēras pilnveides un attīstības jautājumiem. Nekad agrāk par augstākās izglītības problēmām nav diskutēts tik daudz kā tagad.

Visvairāk diskutētās problēmas saistītas ar augstākās izglītības finansēšanas jautājumiem. Izglītības finanses ir tā sfēra, kas būtiski ietekmē izglītības mērķu īstenošanu, tās attīstības iespējas, prioritātes, kvalitāti un citus faktorus. Pareiza finanšu vadība ir saistīta ar atbilstoša finanšu mehānisma izmantošanu, tā var palīdzēt piesaistīt papildu finanšu resursus, nodrošināt to efektīvu lietojumu. Tas savukārt rada nepieciešamību pēc ekonomiski pamatotas, racionālas un efektīvas finanšu vadības sistēmas izstrādes. Nepieciešami adekvāti katras valsts augstākās izglītības mērķiem atbilstoši izglītības finansēšanas modeļi un metodes, kas spētu paaugstināt izglītības izdevumu efektivitāti, piesaistītu nepieciešamos finansēšanas resursus, celtu izglītības kvalitāti, nodrošinātu tās pieejamību.

Pētījuma aktualitāti nosaka tas, ka joprojām ne Latvijā, ne arī citās valstīs nav vispārpieņemta vai pilnīgi pabeigta augstākās izglītības finansēšanas modeļa. Tiek izvirzītas jaunas koncepcijas, tiek izstrādātas jaunas finanšu vadības sistēmas. Tomēr pastāv arī daudz neatrisinātu teorētiska rakstura jautājumu. Mūsdienās plaši tiek apspriestas teorētiskās problēmas par augstākās izglītības mērķiem, izmaksu efektivitāti, līdzekļu sadales kritērijiem, augstākās izglītības sabiedrisko un individuālo labumu, finansēšanas apjomu ietekmējošiem faktoriem, augstākās izglītības iestāžu autonomiju un citiem aspektiem. Tiek izvirzīti jautājumi – kā racionāli sadalīt finanšu līdzekļus starp dažādiem augstākās izglītības līmeņiem un tematiskām jomām, kas ir pieprasītas šodien un būs pieprasītas nākotnē. Kā sadalīt finanšu līdzekļus starp augstākās izglītības institūcijām un to iekšienē, lai sasniegtu optimālus rezultātus, minimizējot izmaksas. Finanšu krīzes apstākļos īpaša uzmanība tiek pievērsta augstskolu rīcībā esošo līdzekļu racionālai izmantošanai un to iespējām pašu finanšu resursu piesaistē.

Latvijā augstākās izglītības finansēšanas mehānisma pilnveide izvirzīta par nosacījumu vairākos valsts un augstākās izglītības stratēģiska rakstura dokumentos. Piemēram, Latvijas nacionālās reformu programmas „ES 2020” stratēģijas īstenošanas projekta sadaļā par augstākās izglītības modernizāciju viens no uzdevumiem, lai nodrošinātu

ekonomikai nepieciešamo zināšanu un cilvēkresursu bāzi, ir izvirzīts pilnveidot valsts budžeta līdzekļu sadali augstākajai izglītībai un racionāli izmantot publisko un piesaistīto privāto finansējumu. 2010. gada 5. augustā Ministru kabinetā tika apstiprināts „Pasākumu plāns nepieciešamajām reformām augstākajā izglītībā un zinātnē 2010.–2012. gadam”, kurā viens no rīcības virzieniem paredz atbilstoši valsts budžeta reālajām iespējām izstrādāt valsts budžeta finansējuma piešķiršanas modeļus augstākajai izglītībai. Finansēšanas mehānisma pilnveide paredzēta arī Latvijas ilgtermiņa attīstības stratēģijā „Latvija 2030” un citos valsts stratēģiskās attīstības dokumentos.

Ņemot vērā iepriekš izklāstītās problēmas, **promocijas darba mērķis** ir:

piedāvāt augstākās izglītības finanšu vadības sistēmas izstrādes metodoloģiju un pamatot efektīvu Latvijas augstākās izglītības finanšu vadības sistēmas modeli augstākās izglītības iestādēm, balstoties uz augstākās izglītības finanšu vadības teorijas pamatnostādnēm, autora pētījumiem un praktisko pieredzi.

Lai sasniegtu izvirzīto darba mērķi, tika izvirzīti šādi **uzdevumi**:

1. Izpētīt augstākās izglītības finansēšanas teorētiskās nostādnes, tai skaitā jautājumus par augstākās izglītības finansēšanas apjomu, finansēšanas mehānisma izstrādi, problēmām, kas skar finansēšanas koncepcijas, metodes, principus, pieejas, ietekmējošos faktorus un pastāvošās tendences, kas nosaka augstākās izglītības finansēšanas mērķus, veidus, virzienus un attīstību.
2. Izpētīt Eiropas Savienības un citu lielāko pasaules valstu augstākās izglītības finansēšanas modeļus un pieredzi.
3. Izpētīt un novērtēt augstākās izglītības finansēšanas sistēmu Latvijā gan valsts līmenī, gan atsevišķu augstākās izglītības iestāžu līmenī.
4. Savākt un apkopot informāciju par finansēšanas apjomiem, izmantošanas virzieniem, izmaksu veidiem, normatīviem, nodrošinājumu un citiem ar finansējumu saistītiem aspektiem valsts augstākās izglītības iestādēs Latvijā.
5. Izanalizēt un izvērtēt Rīgas Tehniskās universitātes finanšu vadības sistēmu un tās efektivitāti.
6. Izstrādāt metodiku finanšu līdzekļu racionālai sadalei un izlietojumam.

Pētījuma objekts ir augstākās izglītības finanšu vadības sistēmas. **Pētījuma priekšmets** ir finanšu vadības sistēmu izstrādes un realizācijas metodoloģiskie un metodiskie jautājumi.

Darbā īpaša uzmanība pievērsta tieši augstākās izglītības iestādes finanšu vadības sistēmu izstrādes un realizācijas metodiskajiem jautājumiem, to vidū – kā efektīvi sadalīt un izmantot augstākās izglītības iestādes saņemtos valsts dotāciju līdzekļus un līdzekļus no citiem finansēšanas avotiem, kā arī augstākās izglītības iestādes pašas pelnītos līdzekļus.

Pētījuma ierobežojumi. Pētījumā galvenokārt tiek apskatīti jautājumi, kas saistīti ar finanšu līdzekļu piesaisti, sadali un efektīvu izmantošanu studiju procesa nodrošināšanai un zinātniskajiem pētījumiem. Augstākās izglītības finanšu pārvaldības sistēmas izstrādes jautājumi, kas attiecas uz finanšu kontroli, auditu, finanšu uzraudzību, promocijas darbā netiek apskatīti pētījuma ierobežotā apjoma dēļ.

Pētījuma metodes. Promocijas darba izstrādē izmantotas vispārpieņemtās analīzes un sintēzes, indukcijas un dedukcijas metodes, ekonomikas zinātnes kvalitatīvās pētījumu metodes un datu apstrādes kvantitatīvās metodes, tai skaitā matemātiskās, statistiskās, ekonomiskās prognozēšanas metodes, kā arī finanšu bilanču, salīdzinošās analīzes, ekspertu novērtējuma un citas metodes.

Pētījuma teorētiskais un metodoloģiskais pamats. Pētījuma teorētisko un metodoloģisko pamatu veido ārvalstu autoru G. S. Alisona (*Allison G. S.*), P. G. Altbaha (*Altbach P. G.*), K. J. Dohertija (*Dougherty K. J.*), J. A. Duglasa (*Douglass J. A.*), M. Elisona (*Ellison M.*), R. J. Frīmana (*Freeman R. J.*), G. Fusai (*Fusai G.*), L. M. Goldsmita (*Goldsmith L. M.*), A. Grīzlija (*Greasley A.*), A. Ronkoroni (*Roncoroni A.*), R. D. Sorensona (*Sorenson R.D.*), C. D. Šoldersa (*Shoulders C. D.*), A. Švarcenbergera (*Schwarzenberger A.*), M. V. Tamblina (*Tamblyn M. V.*), N. Zaica (*Seitz N.*) u. c. un Latvijas autoru M. Auziņa, A. Baumaņa, J. Čakstes, J. Eglīša, L. Kavales, I. Knēta, J. Krūmiņa, J. Ķirsona, R. Ķīļa, E. Lavendeļa, A. Meļņa, L. Paņinas, J. Pūces, A. Rauhvarģera, B. Rivžas, B. Slokas, R. Taraškeviča, T. Volkovas, J. Vētras u. c. teorētiskās un praktiskās atziņas augstākās izglītības finansēšanas jautājumos.

Darba informatīvo bāzi veido LR Centrālās Statistikas pārvaldes dati, LR Finanšu ministrijas un LR Izglītības un zinātnes ministrijas materiāli, LR tiesību akti, Latvijas augstākās izglītības institūciju un Rīgas Tehniskās universitātes dati.

Aizstāvamās tēzes:

1. Izstrādājot augstākās izglītības finansēšanas sistēmu, jāizmanto noteikta metodoloģija, kas ļauj realizēt kompleksu un sistēmisku pieeju finansēšanas modeļu izpētē un pilnveidē. Autora piedāvātā pieeja var palīdzēt sekmīgāk veikt esošo sistēmu izvērtēšanu, kā arī risināt tās tālākās izstrādes, pilnveides un attīstības problēmas.

2. Efektīvāka ir decentralizēta finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma sistēma augstākās izglītības iestādēs. Autora izstrādātā metodika, kas balstīta uz normatīvajiem un decentralizācijas finansējuma sadales principiem, ir aprobēta RTU un ir viena no piemērotākajām metodikām, kas var nodrošināt racionālu līdzekļu izmantošanu, studiju kvalitātes paaugstināšanu un augstskolas konkurētspējas uzlabošanu.
3. Izstrādājot augstākās izglītības finansēšanas modeli, ir jāņem vērā augstākās izglītības kvalitātes un studiju izcilības rādītāji. Viens no šādiem rādītājiem finansējuma apmēra noteikšanai ir autora piedāvātais valsts budžeta dotāciju aprēķinu formulā ietvertais rezultativitātes koeficients.

Zinātniskā novitāte:

1. Pamatota augstākās izglītības finansēšanas vadības sistēmas izstrādes metodoloģija augstākās izglītības ekonomisko un finanšu aspektu izpētei un pilnveidei, kas ietver finansēšanas modeļa izveides līmeņus, sastāvdaļas, to savstarpējās sakarības, vispārējos teorētiskos un metodiskos principus, konkrētas aprēķinu metodes un metodikas.
2. Dots augstākās izglītības sistēmu komplekss novērtējums Latvijā, ES valstīs un citās lielākajās pasaules valstīs – ASV, Kanādā, Austrālijā, nosakot kopējās tendences augstākās izglītības finansēšanas jomā, izveidojot finansēšanas formulas, izanalizējot finansēšanas sistēmu priekšrocības un trūkumus, izvērtējot finansēšanas avotus, studiju kreditēšanas un stipendiju sistēmas, kā arī zinātnisko pētījumu un inovāciju finansēšanas sistēmas.
3. Pilnveidota uz normatīvo finansēšanas principu balstītā valsts budžeta dotāciju aprēķinu formula studiju vietu finansējuma apmēra noteikšanai, iekļaujot tajā rezultativitātes koeficientu un sniedzot tā noteikšanas zinātnisko pamatojumu.
4. Precizēta studiju vietas bāzes izmaksu aprēķina metodika, ņemot vērā reālās studiju izmaksas augstākās izglītības iestādēs, izmaiņas nodokļu sistēmā, izmaksu lielumu atsevišķos izmaksu posteņos, izmaiņas likumdošanā, inflācijas ietekmi un citus faktoros.
5. Izstrādāts un praktiski pamatots izglītības līmeņa koeficients koledžas līmeņa studiju programmu finansējuma sadalījumam un aprēķinam.
6. Pamatojoties uz formulētajiem finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma vispārējiem teorētiskajiem principiem, izstrādāta efektīva finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma metodika starp augstākās izglītības iestādes struktūrvienībām, ieskaitot valsts budžeta

līdzekļu un maksas studiju līdzekļu sadales metodiku un struktūrvienību ieņēmumu izlietojuma metodiku, finanšu līdzekļu sadales detalizētu aprēķina algoritmu, ņemot vērā informatīvā nodrošinājuma veidošanas prasības.

Pētījuma rezultātu aprobācija un praktiskais pielietojums. Pētījumā izstrādātā finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma metodika augstākās izglītības iestādē tiek praktiski realizēta Rīgas Tehniskajā universitātē. Uz izstrādātās metodikas bāzes radīta automatizēta finanšu sadales un izlietojuma uzskaites un pārvaldības sistēma RTU struktūrvienībām.

Pētījuma rezultāti izmantoti autora docētajos lekcijuursos – „Projektu plānošana un kontrole”, „Projektu plānošanas metodes”, „Projektu kvalitātes un risku vadīšana”. Promocijas darba autors piedalījās LR Izglītības un zinātnes ministrijas finansētā projekta Nr. R7076 „Uz zināšanu ekonomisko vadīšanu balstītas inovatīvās uzņēmējdarbības attīstība Latvijā” izpildes pasākumos 2006. gadā.

Promocijas darba rezultāti apspriesti Augstākās izglītības padomes sēdēs, LR Izglītības un zinātnes ministrijas vadības sanāksmēs un Augstākās izglītības departamenta sanāksmēs 2011. gadā, kā arī Latvijas augstskolu administratīvo direktoru un finanšu vadītāju sanāksmē „Akadēmisko institūciju pārvaldība Latvijā un citviet Eiropā” 2011. gada 25. novembrī.

Publikācijas. Pētījuma rezultāti ir atspoguļoti 13 publikācijās, tai skaitā 7 darbi publicēti vispārārtzītos recenzējamos zinātniskos izdevumos (ASV, Kolumbijā, Itālijā, Čehijā, Bulgārijā, Lietuvā, Latvijā), no kuriem viens ir zinātniski praktiskā izstrāde metodikas veidā.

Darbi, kas publicēti vispārārtzītos recenzējamos zinātniskos izdevumos:

1. Eriņš I., Taraškevičs R. *Finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma metodika augstākās izglītības iestādē* – Rīga: RTU Izdevniecība, 2011. – 60 lpp. (zinātniski praktiskā izstrāde).
2. Eriņš I., Kārkliņa S. *The Characteristics of Higher Education Funding Impact Factors in Latvia // 17th International Business Information Management Association Conference IBIMA 2011, 14-15 November, 2011, Italy, Milan.* – Milan: International Business Information Management Association (IBIMA), 2011 – pp. 1385–1397 (CD).
3. Eriņš I., Taraškevičs R. *Dynamic Financing Models of Tertiary Education According to Market Needs // The 15th World Multi-Conference on Systemics, Cybernetics and Informatics, 19–22 July, 2011, the USA, Florida, Orlando.* – Winter Garden: International Institute of Informatics and Systemics, 2011 – pp. 71–75.
4. Eriņš I., Taraškevičs R. *Ekonomiskā krīze un augstākā izglītība // RTU zinātniskie raksti, 8. sērija, Humanitārās un sociālās zinātnes, 17. sējums.* – Rīga: RTU Izdevniecība, 2010. – 9.–16. lpp.

5. Eriņš I., Roļskija S. *Activity of Hostels in Higher Educational Institutions in Latvia* // International Scientific Conference „Innovation Driven Entrepreneurship” BMRA2010, 14-16 October, 2010, Lithuania, Vilnius. – Kaunas: ISM University of Management and Economics, 2010. – 14 pp. (CD)
6. Jurenoks V., Jansons V., Erins I. *Modeling of Development of Latvian Republic Innovational Activity* // Proceedings of the 23rd ISPE, International Conference on CAD/CAM Robotics and Factories of the Future, Vol. 2, 16-18 August, 2007, Colombia, Bogotá. – Bogotá: Militar Nueva Granada University, 2007 – pp. 505–512.
7. Jurenoks V., Jansons V., Erins I. *Modelling and Analysis of Latvian Republic Innovational Activity* // V International Scientific Conference “Management and engineering’07”, 18-22 June, 2007, Bulgaria, Sozopol. – Sozopol: Technical University of Sofia, 2007 – pp. 420–423.

Citas zinātniskās publikācijas:

8. Eriņš I. *Methodology of Effective Financial Management of a Higher Educational Establishment* // 16th International Conference “Economics and Management” ICEM 2011, 27-29 April, 2011, the Czech Republic, Brno. – Brno: Brno University of Technology, 2011 – pp. 354–355.
9. Eriņš I. *Finanšu resursu izmantošanas efektivitāte augstskolās* // 50. RTU starptautiskā zinātniskā konference, RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskā konference (SCEE’2009), 2009. gada 15.–16. oktobris, Latvija, Rīga. – Rīga: RTU Izdevniecība, 2009. – 21.–22. lpp.
10. Eriņš I. *Ēku apsaimniekošanas funkciju realizācija RTU* // RTU 48. Starptautiskā zinātniskā konference „Tautsaimniecības un uzņēmējdarbības attīstības problēmas”, 2007. gada 11.–13. oktobris, Latvija, Rīga. – Rīga: RTU Izdevniecība, 2007. – 21. lpp.
11. Eriņš I. *Innovation Development in Higher Education Financing* // International Scientific Seminar “Development of Innovative Entrepreneurship Based on Knowledge Management”, 8 December, 2006, Latvia, Riga. – Riga: RTU Publishing House, 2006 – 12 pp.
12. Eriņš I. *Augstākās izglītības finansēšana* // Izglītības ekoloģija un profesionālās studijas: Rīgas Uzņēmējdarbības koledžas II zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums, 2006. gada 12. decembrī, Latvija, Rīga. – Rīga: Rīgas Uzņēmējdarbības koledža, 2006. – 24.–29. lpp.
13. Eriņš I., Orlovska A. *Ārvalstu tiešo investīciju ietekme uz Latvijas ekonomisko stāvokli* // Ekonomiskie pētījumi uzņēmējdarbībā: RTU IEF zinātniskie raksti, 4. sējums – Rīga: RTU Izdevniecība, 2006. – 52.–63. lpp.

Par promocijas darbu ziņots 11 starptautiskās un vietējās **konferencēs** (ASV, Kolumbijā, Bulgārijā, Lietuvā, Čehijā, Itālijā, Latvijā):

1. 17th IBIMA Conference on Innovation and Sustainable Competitive Advantage „Creating Global Competitive Economies: A 360-degree Approach”, referāta nosaukums – *The Characteristics of Higher Education Funding Impact Factors in Latvia*, 14-15 November, 2011, Italy, Milan.
2. 15th World Multi-Conference on Systemics, Cybernetics and Informatics: WMSCI 2011, referāta nosaukums – *Dynamic Financing Models of Tertiary Education According to Market Needs*, 19-22 July, 2011, the USA, Florida, Orlando.

3. International Conference „Innovation Driven Entrepreneurship” BMRA 2010, referāta nosaukums – *Activity of Hostels in Higher Educational Institutions in Latvia*, 14-15 October, 2010, Lithuania, Vilnius.
4. 16th International Conference “Economics and Management” ICEM 2011, referāta nosaukums – *Methodology of Effective Financial Management of a Higher Educational Establishment*, 27-29 April, 2011, the Czech Republic, Brno.
5. 50. RTU starptautiskajā zinātniskajā konferencē, RTU IEVF Ekonomikas un uzņēmējdarbības zinātniskā konference (SCEE'2009), referāta nosaukums – *Finanšu resursu izmantošanas efektivitāte augstskolās*, 2009. gada 15.–16. oktobris, Latvija, Rīga.
6. 48. RTU starptautiskajā zinātniskajā konferencē „Tautsaimniecības un uzņēmējdarbības attīstības problēmas”, referāta nosaukums – *Ēku apsaimniekošanas funkciju realizācija RTU*, 2007. gada 11.–13. oktobris, Latvija, Rīga.
7. 23rd International Scientific Conference ISPE, referāta nosaukums – *Modelling of Development of Latvian Republic Innovational Activity*, 16-18 August, 2007, Columbia, Bogota.
8. 5th International Scientific Conference „Management and Engineering’ 07”, referāta nosaukums – *Modelling and Analysis of Latvian Republic Innovational Activity*, 18-22 June, 2007, Bulgaria, Sozopol.
9. Rīgas Uzņēmējdarbības koledžas II zinātniski praktiskajā konferencē „Izglītības ekoloģija un profesionālās studijas”, referāta nosaukums – *Augstākās izglītības finansēšana*, 2006. gada 12. decembris, Latvija, Rīga.
10. Starptautiskajā zinātniskajā seminārā „Uz zināšanu vadīšanu balstītas inovatīvas uzņēmējdarbības attīstība”, referāta nosaukums – *Innovation Development in Higher Education Financing*, 2006. gada 8. decembris, Latvija, Rīga.
11. 46. RTU studentu zinātniskajā un tehniskajā konferencē „Tautsaimniecības un uzņēmējdarbības attīstības problēmas”, referāta nosaukums – *Starptautisko investīciju ietekme uz Latvijas makroekonomiskajiem rādītājiem*, 2005. gada 29. aprīlis, Latvija, Rīga.

Darba saturs un apjoms. Promocijas darbs sastāv no 4 daļām. Promocijas darba apjoms ir 170 datorsalikuma lappuses, neskaitot pielikumus. Darbā iekļautas 8 tabulas, 8 attēli un 92 formulas, kā arī 11 pielikumi, kas paskaidro un ilustrē pētījuma saturu. Darba izstrādes procesā izmantoti 162 informācijas avoti, kas doti bibliogrāfiskajā sarakstā.

1. daļā „**Augstākās izglītības finanšu vadības sistēmas izstrādes teorētiskie aspekti**” analizēti augstākās izglītības finansēšanas mērķi, tās ietekmējošie faktori un finansēšanas mehānisma attīstības problēmas. Izstrādāta augstākās izglītības finansēšanas sistēmu izpētes un izstrādes metodoloģijas shēma.

2. daļā „**Pasaules valstu augstākās izglītības finanšu vadības sistēmu izpēte**” izvērtētas Eiropas un citu attīstīto valstu pieredze augstākās izglītības finansēšanā. Formulētas kopējās tendences, kas skar finansēšanas avotus, studiju atbalsta sistēmu, pētniecības un inovāciju finansēšanu, kā arī finansēšanas politiku augstskolu līmenī.

3. daļā „**Augstākās izglītības finansēšanas sistēmas attīstība Latvijā**” raksturota Latvijas augstākās izglītības finansēšanas sistēma, ietverot finansējuma piešķiršanas

nosacījumus, studējošo un studiju kreditēšanu, stipendiju piešķiršanas kārtību, augstāko izglītības institūciju iekšējo finanšu politiku. Novērtēta virkne finanšu vadības sistēmas elementu: studiju līmeņa un studiju tematisko jomu koeficienti, finansēšanas normatīvais princips, rezultativitātes jeb snieguma rādītāji u. c. Izstrādāti priekšlikumi augstākās izglītības finansēšanas modeļa pilnveidei.

4. daļā „**Finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma metodika augstākās izglītības iestādē**” formulēti finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma vispārīgie principi, izstrādāta līdzekļu sadales un izlietojuma metodikas shēma, valsts budžeta dotācijas un maksas studiju līdzekļu sadales metodikas algoritms, aprēķinu formulas, metodikas realizācijas informatīvā bāze un struktūrvienību ieņēmumu izlietojuma metodika. Raksturoti finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma metodikas realizācijas rezultāti Rīgas Tehniskajā universitātē.

DARBA GALVENĀS ZINĀTNISKĀS IZSTRĀDNES

1. AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS FINANŠU VADĪBAS SISTĒMAS IZSTRĀDES TEORĒTISKIE ASPEKTI

Ar augstākās izglītības finanšu vadības sistēmas izstrādi saistīts plašs teorētisko jautājumu loks, kas skar finansēšanas mērķus, avotus, tendences, faktorus, finansēšanas veidus un apmērus, finansēšanas modeļus, finansēšanas sistēmas analīzes un izstrādes metodoloģijas un metodikas jautājumus u. c. No šo teorētisko jautājumu risināšanas lielā mērā atkarīga pamatotas finanšu vadības sistēmas izstrāde. Šo teorētisko jautājumu risināšana un teorētisko aspektu padziļināta izpēte var palīdzēt pilnveidot finanšu vadības sistēmu. Tāpēc darba pirmajā daļā autors apskata svarīgākos teorētiskos jautājumus par finansēšanas mērķiem, finansēšanas apjomu un veidu noteicošajiem faktoriem un tendencēm, finansēšanas modeļa analīzes un izstrādes metodoloģiju.

1.1. Augstākās izglītības finansēšanas mērķi

Efektīvas finanšu vadības sistēmas izstrāde nevienā valstī nevar tikt izstrādāta, nedefinējot tās mērķus. Tam jābūt jebkuras valsts izglītības sistēmas finansēšanas pamatā. Ja mērķi nebūs noformulēti, tad izveidotā finansēšanas sistēma būs nekonkrēta un nenoteikta, nebūs pareizi noteiktas attīstības prioritātes, atbalstāmie virzieni, stimulējošie pasākumi, finansēšanas secība, finansēšanas nosacījumi utt. Finansēšanas mērķu noteikšana ir viena no primārajām un nozīmīgākajām problēmām. Katrai valstij jāformulē savi konkrētie augstākās izglītības mērķi, kas var būt atkarīgi no ekonomiskās situācijas valstī, augstākās izglītības

attīstības posmiem, izglītības līmeņa u. c. faktoriem. Valsts līmenī pastāv mērķu noteikšanas un izvēles problēma.

Pašlaik dažādās valstīs definētie augstākās izglītības mērķi ir atšķirīgi, tai skaitā tiek formulēti mērķi: speciālistu sagatavošana un darbaspēka tirgus pieprasījuma apmierināšana; personības attīstība; demokrātiskas sabiedrības pilsoņu kopuma veidošana; zinātnes sasniegumu pārnese; ekonomiskās attīstības stimulēšana; augstākās izglītības un zinātnes potenciāla atražošana, lai veicinātu kultūras un izglītības līmeņa celšanos; konkrētās sabiedrības kultūras, vērtību un normu, tradīciju, demokrātijas un pilsoniskās sabiedrības audzināšana; izglītības un kultūras procesu regulēšana sabiedrībai vēlamajos virzienos; izglītības eksports; paplašināts studentu loks (*Widening Participation*) u. c.

Latvija ir ES dalībvalsts un atrodas vienotā augstākās izglītības telpā, tāpēc augstākās izglītības mērķiem ir jābūt līdzīgiem. Atbilstoši Latvijas stratēģiskās attīstības dokumentiem un likumdošanas aktiem (Latvijas Nacionālais attīstības plāns, Latvijas izaugsmes modelis: Cilvēks pirmajā vietā, Augstskolu likums u.c.) autors kā svarīgākos formulē šādus mērķus:

1. Personības attīstība, demokrātiskas sabiedrības pilsoņu kopuma veidošana, zinātnes sasniegumu pārnese visās cilvēku darbības jomās, speciālistu sagatavošana un darbaspēka tirgus pieprasījuma apmierināšana;
2. Izglītības programmu nostiprināšana, kas veicina Eiropas identitātes veidošanos, lai paaugstinātu Latvijas augstskolu pievilcību citu pasaules daļu studentu acīs;
3. Daudzveidīgu augstākās izglītības mācīšanas veidu piedāvājums, lai apgūtu aizvien vairāk dažādu prasmju – no instrumentālām, kas saistītas ar profesionālo kompetenci, līdz pat īpaši abstraktām un simboliskām zināšanu formām.

Autors uzskata, ka, risinot jautājumu par augstākās izglītības mērķiem, ir atsevišķi jānodala un jāanalizē gan valsts, gan juridisko un privāto personu mērķi. Juridisko un privāto personu mērķi var atšķirties no valsts mērķiem, kas var ietekmēt finansēšanas modeļa izvēli.

1.2. Augstākās izglītības finansēšanu ietekmējošie faktori

Izstrādājot finansēšanas sistēmu, ir jāapzinās augstākās izglītības mērķu saistība ar augstākās izglītības finansēšanas mehānismu ietekmējošajiem faktoriem. Darbā tiek izdalīti šādi galvenie faktori:

1. Pieaugošā globalizācija;
2. Augstākās izglītības pieprasījuma palielināšanās;
3. Augstākā izglītība – galvenais valsts straujas attīstības dzinējs;
4. Objektīvs vienas studiju vietas izmaksu pieaugums;

5. Neveiksmīga valstu politika budžeta ieņēmumu palielināšanai;
6. Ekonomikas liberalizācija;
7. Studiju maksas arvien lielāks nozīmīgums valsts dibināto augstskolu budžetos.

Analizējot šo faktoru ietekmi, jāatzīmē, ka *globalizācija* mazina valstu robežu nozīmi. Cilvēki arvien biežāk dodas iegūt izglītību citās valstīs. Pieaug starptautiskās sadarbības nozīmīgums, kas palīdz universitātēm kļūt autonomākām un neatkarīgākām no valsts finansējuma. 2010./2011. studiju gadā 1540 Latvijas studenti jeb gandrīz 5% no kopējā augstskolās un koledžās studējošo kopskaita izvēlējās studēt apmaiņas veidā citās ārvalstu augstskolās. Savukārt 2002./2003. studiju gadā – studijas ārzemēs izvēlējās tikai 589 Latvijas studenti jeb 0,5% no studējošo kopskaita. Savukārt no ārvalstīm Latvijā 2010./2011. studiju gadā studēja 1949 studenti, tādējādi piesaistīto studentu skaits no ārvalstīm ir lielāks par ārvalstīs studējošo Latvijas studentu skaitu. Latvijas augstākās izglītības iestādes, piesaistot arvien vairāk ārzemju studentu, varētu gūt papildu finansējumu, tādā veidā izmantojot un veidojot Latvijas zināšanu ekonomiku.

Augstākās izglītības pieprasījuma palielināšanās saistīta ar demogrāfisko situāciju pasaulē. Lielākā daļa valstu, galvenokārt valstis ar zemu IKP, piedzīvo pieaugumu tradicionālajā universitātes vecuma grupā. Latvijā pēdējo astoņu gadu laikā, ja par izglītojamajiem uzskatām visus, kuri mācās no pirmskolas izglītības līmeņa līdz doktorantūrai, vērojama izglītojamo skaita sarukuma tendence. Vienīgi pieaudzis doktorantu skaits, un tas izskaidrojams ar Eiropas Sociālā fonda līdzfinansēto projektu.

Ievērojot Latvijas augstākās izglītības speciālistu sagatavošanas īpatnības un pieņemot, ka esošās tendences saglabāsies tuvākos 5 gadus, autors prognozē, ka Latvijas tautsaimniecībā ar augstāko izglītību 2015. gadā faktiski tiks nodarbināti 415 tūkstoši speciālistu.

Samazinās lauksaimniecības un inženierzinātņu jomā nodarbināto speciālistu skaits, jo sevišķi – inženieru kadri. Tiek prognozēts, ka viņu nodarbinātības īpatsvars samazināsies no 24% 2000. gadā līdz 14,5% 2015. gadā. Turklāt inženieri, kuri apguva profesiju līdz 2000. gadam, ir jāpār kvalificē, jo viņiem trūkst zināšanu un iemaņu jaunās, zinātnes ietilpīgās tehnoloģijās. Pozitīvi, ka 2015. gadā no visiem tautsaimniecībā nodarbinātajiem augstākā izglītība būs 54,3%, ja esošās tendences saglabāsies, un tas atbilst attīstīto valstu ekonomikas prasībām un ES mērķiem, bet negatīvi ir tas, ka 51,8% no šīm darba vietām ieņems sociālo un juridisko jomu speciālisti, jo darba tirgus ar tiem jau ir piesātināts.

Augstākā izglītība – galvenais valsts straujas attīstības dzinējs nozīmē, ka, lai panāktu tautsaimniecības efektīvu attīstību, ekonomika jābalsta uz zināšanām. Uz zināšanām balstīta ekonomika ir valsts un indivīdu labklājības veicinātāja. Pāreja no tradicionālās sabiedrības uz liberālu (modernizētu), globalizācijas, internacionalizācijas, polikultūras procesu paplašināšanās, informācijas bums, tehnoloģiskās nobīdes, ekoloģiskā krīze, humanitātes krīze – šī kopa veido mūsdienu sociokultūras transformāciju konkrētās reālijās, ar kurām jārēķinās, apskatot izglītības un tās finansēšanas problēmas.

Būtiska finanšu problēma augstākajā izglītībā rodas *vienas studiju vietas izmaksu pieauguma dēļ*. Faktori, kas to ietekmē, ir šādi:

- tehnoloģiju attīstība veicina atalgojuma izmaksu samazinājumu preču ražošanas nozarēs, tā rezultātā samazinās preces vienas vienības izmaksas. Savukārt tehnoloģiju attīstība augstākajā izglītībā palielina izmaksas uz studiju vietu vai vienu studentu;
- pastāvīgas izmaiņas un jaunu studiju programmu veidošana augstākajā izglītībā gandrīz vienmēr apstiež veco studiju programmu likvidāciju un nevis samazina personāla skaitu, bet palielina tā skaitu vai esošā darba apjomu;
- pētniecības izmaksas ir augstas, un tām ir tendence pieaugt.

Ne tikai Latvijā, bet arī visā pasaulē, valstu valdības arvien vairāk saskaras ar *pieaugošo slogu uz budžetu* – pieaug izglītības izmaksas, pensiju izmaksas, izmaksas veselības aprūpei, infrastruktūras izdevumi, drošības un citas sociālās labklājības izmaksas. Daudzās ES valstīs sociālās labklājības izmaksas sastāda vienu trešdaļu līdz pat pusei no valsts iekšzemes kopprodukta. Tāpēc papildu valsts budžeta maksājumam izglītības iestādes ieņēmumus cenšas gūt, sniedzot maksas pakalpojumus. Šie gūtie ienākumi neietekmē valsts budžeta asignējuma apmēru, taču tie izmantojami izglītības iestādes attīstībai, aprīkojuma un mācību līdzekļu iegādei, kā arī pedagogu un izglītojamo materiālai stimulēšanai. Tas ļauj arī Latvijas augstskolām valsts nepietiekamo augstākās izglītības finansējumu papildināt ar līdzekļiem, kas tiek gūti, izmantojot mācībspēku un zinātnieku radošo potenciālu un iniciatīvu finanšu piesaistē.

Ekonomikas liberalizācija kā augstākās izglītības finansēšanu ietekmējošais faktors pārsvarā ir vērojams postsociālisma valstīs. Universitātes paliek valsts īpašumā un tiek kontrolētas, bet pieaug to pašnoteikšanās ārpusbudžeta līdzekļu piesaistē, kuru lielums pārsniedz valsts subsīdiu lielumu. Līdz ar to universitātes kļūst jutīgākas pret dažādām tirgus konjunktūrām. Augstākās izglītības liberalizācijas rezultātā attīstās privātās augstākās izglītības iestādes (peļņas vai bezpeļņas), kā arī pieaug nepieciešamība pēc universitātēm kā

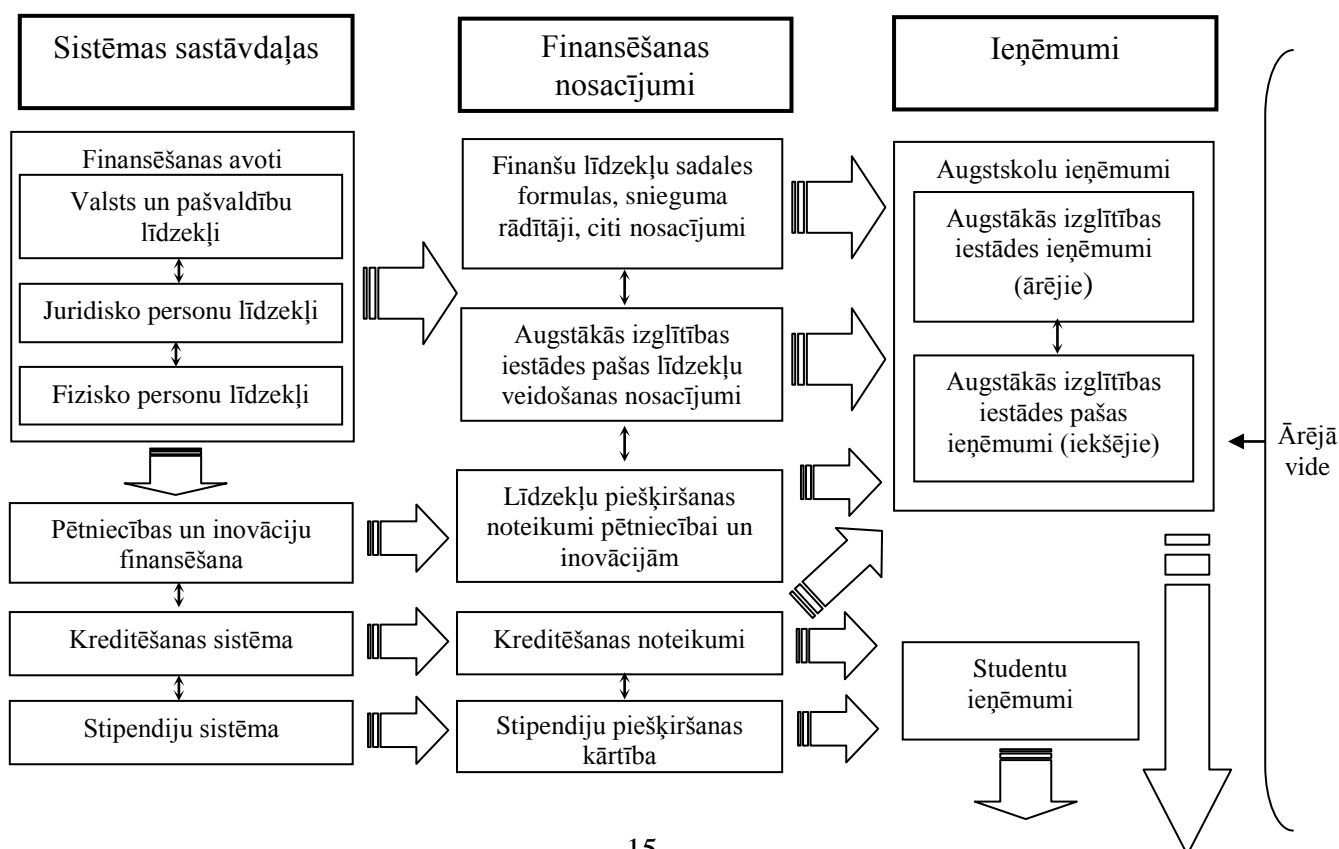
publiskām atvasinātām personām. Universitātēm šis jaunais statuss dod tiesības piesaistīt un saglabāt jaunus finansējuma avotus, nodarbināt darbiniekus, patstāvīgi slēgt līgumus, uzņemties parādus utt., kas savukārt skar finanšu līdzekļu racionālas sadales un izlietojuma jautājumus.

Šodien līdz ar *augstākās izglītības izmaksu pieaugumu* un valsts finansējuma ierobežotajām iespējām (valsts subsīdijas Latvijā samazinās, pēc 2008. gada krīzes pat uz pusi – pašlaik tās ir tikai 41 milj. latu) valsts dibinātās augstskolas ir iemācījušās organizēt maksas studijas un līdz ar to palielinās *studiju maksas nozīmīgums valsts dibināto augstskolu budžetos*. Atsevišķās augstskolās tā sasniedz 70–80%, bet daļā studiju programmu tematiskajās jomās – pat 100%. Tādēļ izvirzās arī jautājums par maksas studiju līdzekļu izlietojuma principiem un metodēm, kas veicinātu izglītības mērķu sasniegšanu.

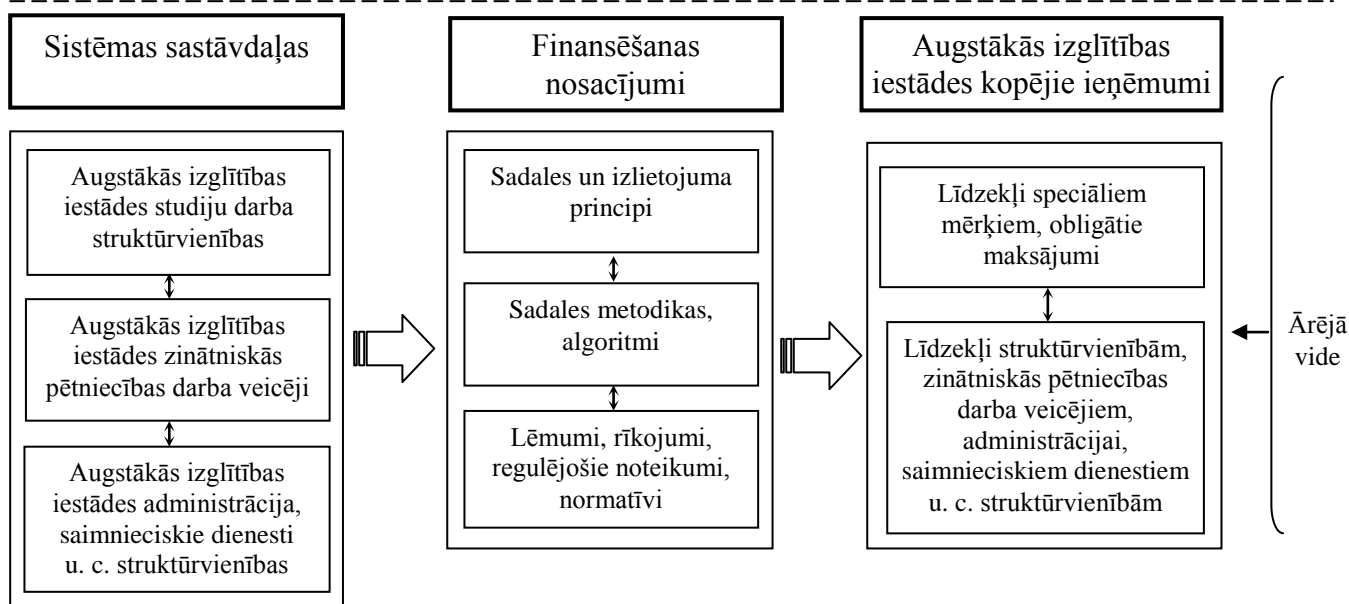
1.3. Augstākās izglītības finansēšanas mehānisma attīstības problēmas

Viena no nozīmīgākajām augstākās izglītības finansēšanas vadības sistēmas izstrādes teorētiskajām problēmām ir saistīta ar augstākās izglītības finansēšanas mehānisma attīstību un pilnveidi. Lai izveidotu adekvātu, visas sabiedrības interesēm atbilstošu augstākās izglītības finansēšanas sistēmu (finansēšanas modeli), autors piedāvā un izmanto noteiktu tās izpētes un izstrādes metodoloģiju, kuras shēma atspoguļota 1. attēlā.

I. līmenis. Finanšu līdzekļu piesaiste un sadale augstākās izglītības iestādēm

II. līmenis. Augstākās izglītības iestādes finanšu līdzekļu sadale un izlietojums

1. att. Augstākās izglītības finansēšanas sistēmas modeļa analīzes un izstrādes metodoloģijas vispārējā shēma.

Atbilstoši izstrādātajai metodoloģijai finansēšanas sistēma tiek apskatīta divos līmeņos. *Pirmajā līmenī* tiek analizēts un tālāk izstrādāts vai pilnveidots finansēšanas mehānisms, kas nosaka finanšu līdzekļu piesaisti, piešķiršanu un sadali augstākās izglītības iestādēm. Tiek apskatītas tādas sastāvdaļas kā augstākās izglītības finansēšanas avoti, pētījumu un inovāciju finansēšana, augstākās izglītības kreditēšanas sistēma, stipendiju sistēma.

Otrajā līmenī tiek analizēts un attīstīts finansēšanas mehānisms, kas piemērojams, veidojot katras augstākās izglītības iestādes iekšējo finanšu politiku. Šajā līmenī svarīgākās sastāvdaļas ir: augstākās izglītības iestādes struktūrvienības, kas nodrošina studiju procesu; augstākās izglītības iestādes zinātniskās pētniecības darba veicēji; augstākās izglītības iestādes administrācija, saimnieciskie dienesti un citas struktūrvienības.

Pirmajā līmenī, lai izveidotu adekvātu finansēšanas modeli, jāveido gan racionāls un efektīvs finanšu līdzekļu piesaistes mehānisms to saņemšanai no dažādiem finansēšanas avotiem, gan to izmantošanas noteikumi atbilstoši mērķiem, kuriem tie tiek piešķirti, gan efektīva studiju un studējošo kreditēšanas un stipendiju sistēma. Pirmajā līmenī vissvarīgākā sastāvdaļa ir finanšu līdzekļu piesaistes vai to piešķiršanas mehānisms no dažādiem **finansēšanas avotiem** (finansēšanas nosacījumi). *Pirmajā līmenī* tiek apskatīta arī **kreditēšanas sistēma**. Tā ietver kredītu veidus, nosaka personu loku, kas un uz kādiem

nosacījumiem tos var saņemt, kredītu avotus un norēķinu kārtību par saņemtajiem kredītiem. **Stipendiju sistēma** arī ir organiski saistīta ar augstākās izglītības finansēšanu, tā piesaista talantīgus, bet maznodrošinātus jauniešus – gan vietējos, gan ārvalstu – un ir viens no augstākās izglītības attīstības stimuliem. **Pētniecības un inovāciju finansēšana** arī nav atdalāma no augstākās izglītības finansēšanas sistēmas, jo jebkuras augstskolas attīstība, ilgtspēja un prestižs ir atkarīgi no tajā esošo zinātniskās pētniecības skolu kapacitātes un atpazīstamības.

Otrajā līmenī tiek analizēta augstākās izglītības iestādes iekšējā finanšu politika, kas nosaka, kā no dažādiem avotiem iegūtie finanšu līdzekļi tiek izmantoti, lai nodrošinātu studiju procesu un zinātniskos pētījumus.

Katrā no šiem līmeņiem un to veidojošajām sistēmām (sastāvdaļām) jārisina savi teorētiskie, metodiskie un praktiskie jautājumi. Turklāt jāņem vērā, ka visi šie elementi ir saistīti savstarpēji un arī ar ārējo (politisko, ekonomisko, starptautisko, sociālo, informatīvo u. c.) vidi un to ietekmējošajiem faktoriem. Atbilstoši piedāvātajai metodoloģijai autors darbā apskata augstākās izglītības finansēšanas mehānismu plašā nozīmē, saprotot ar to gan „ārējo” attiecībā uz augstākās izglītības iestādēm finansēšanas līmeni un ārējo vidi, gan „iekšējo”, aptverot augstākās izglītības iestādes iekšējās finanšu politikas jautājumus.

2. PASAULES VALSTU AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS FINANŠU VADĪBAS SISTĒMU IZPĒTE

Lai gūtu iespēju izmantot citu pasaules valstu zināšanas un uzkrāto pieredzi Latvijas augstākās izglītības finanšu vadībā, darba otrajā daļā detalizēti apskatītas un analizētas augstākās izglītības finansēšanas sistēmas, kādas ir radītas pasaules attīstītākajās valstīs, kas darbojas decentralizētas (tirgus) ekonomikas apstākļos. No ES valstīm apskatītas Lielbritānija, Vācija, Francija un Nīderlande – tās ir valstis ar gadsimtos aprobētām akadēmiskām tradīcijām un augstu kvalitātes līmeni. Autors uzskatīja par nepieciešamu izpētīt arī ASV, Kanādas un Austrālijas augstākās izglītības finansēšanas modeļus, jo šīs valstis, balstoties uz Eiropas augstākās izglītības tradīcijām, ir izveidojušas atšķirīgas, bet efektīvas finansēšanas vadības sistēmas, kas ļāva tām gūt vadošo lomu globalizētajā ekonomikā.

2.1. Augstākās izglītības finansēšana Eiropā

Augstākās izglītības finansēšanas modelis Lielbritānijā. Lielbritānijā valsts finansē augstākās izglītības iestādes, izmantojot divas metodes: „nauda seko studentam” – valdība

katru gadu nosaka valsts subsīdijas pilna laika studentiem, un bloku subsīdiju metodi – ar reģionālo augstākās izglītības finansēšanas padomju starpniecību augstskolas saņem subsīdijas visiem studējošajiem. Augstākās izglītības iestādes saņem arī zinātniskās pētniecības grantus individuālajiem un pēcdiploma pētījumiem. Finansējums pētniecības infrastruktūras atbalstam tiek sadalīts konkursa kārtībā, balstoties uz informāciju par pētījumu kvalitāti, ņemot vērā *Research Assessment Exercise (RAE)* pārbaudes rezultātus. *RAE* koncentrējas uz publicēto darbu un pētniecības kvalitāti, salīdzinot to ar nacionāliem un starptautiskiem standartiem. Pieejams arī finansējums specifiskiem pētījumu projektiem, kad līdzekļi tiek piešķirti, balstoties uz ekspertu vērtējumiem. Likums ļauj augstākās izglītības iestādēm piesaistīt arī dažādus neatkarīgus finansēšanas avotus. Piesaistītos līdzekļus augstskola var izlietot pēc pašas ieskatiem.

Viens no būtiskākajiem finansēšanas sistēmas trūkumiem Lielbritānijā ir valdības noteiktā finansējuma sadale galvenokārt proporcionāli studentu skaitam. Neņemot vērā atšķirīgās izmaksas speciālistu sagatavošanā dažādās studiju programmās, struktūrvienības ar vienādu studējošo skaitu saņem vienādu līdzekļu daudzumu. Šī finansēšanas metodikas īpatnība noved pie tādām negatīvām tendencēm, ka augstskolām ir nestabils finanšu stāvoklis, nepietiek līdzekļu telpu remontam un iekārtu modernizācijai, mācībspēku darba algas ir zemākas nekā citu attīstītu valstu universitātēs. Bet pats svarīgākais trūkums ir tas, ka starp augstskolām un fakultātēm (nodaļām) pašā augstskolā veidojas nevienlīdzīgas konkurences nosacījumi, jo, izmantojot šādu līdzekļu sadales metodiku, tās augstskolas un fakultātes, kas gatavo speciālistus dārgās studiju programmās – ārstniecībā, dabas un inženierzinātņu jomās – saņem nosacīti mazāk līdzekļu nekā tās, kuras gatavo speciālistus lētajās – humanitāro, sociālo un pedagoģisko zinātņu jomās.

Lai raksturotu un analizētu valstu augstākās izglītības finansēšanas modeļus, katrai no apskatītajām valstīm autors ir izveidojis finansēšanas vispārīgo formulu. Lielbritānijas augstskolu budžeta lieluma raksturošanai autora izveidotā formula ir šāda:

$$N = S_v \times F^S + S_v \times F^1 + N_s^b + N_g^c + N_g^z + N_z,$$

- kur: N – augstskolas gada ieņēmumi;
 S_v – studentu skaits, kas pabeiguši studiju gadu, vai studiju vietu skaits, kuras finansē valsts;
 F^S – attiecīgā gadā valsts budžetā paredzētās subsīdijas katram pilna laika studentam (2006. gadā tās bija noteiktas ap 5000 GBP);
 F^1 – studenta līdzfinansējums (studiju maksa), kuras augšējo robežu attiecīgajam gadam arī nosaka valsts (2006. gadā tā bija noteikta līdz 3000 GBP, 2012. gadā – līdz 9000 GBP);

- N_s^b – bloku subsīdijas, kas aptver visus augstskolā studējošos, ieskaitot doktorantus (gan pilna, gan nepilna laika studējošos), un tiek izmaksātas augstskolām ar speciālu finanšu institūciju palīdzību (izglītības vadības vietējās institūcijas);
- N_g^c – centrālās valdības granti;
- N_g^z – zinātniskās pētniecības padomju granti individuālo pētniecības projektu realizācijai un pēcdiploma apmācības atbalstam;
- N_z – ziedojumi, uzņēmumu finansēti zinātniskās pētniecības projekti un citi piesaistītie līdzekļi.

Augstākās izglītības finansēšanas modelis Vācijā. Šobrīd Vācijā iespējams studēt 394 augstākās izglītības iestādēs. Lielākā daļa no tām ir valsts augstskolas, kas saņem valsts vai pašvaldību (federālo zemju) finansējumu. Daļa ir privātās augstskolas, kas arī var saņemt valsts budžeta līdzekļus.

Izmaksas uz vienu studējošo valstī ir vidēji 8000 EUR, bet katrā federālajā zemē šī summa ir atšķirīga. Atbildība par finansējuma nodrošinājumu un augstskolu attīstību gulstas uz atsevišķu federālo zemju valdībām. Atsevišķu zemju budžeti sedz 90% līdzekļu, kas tiek piešķirti augstskolām. Atlikušos 10% sedz federālās valdības budžets, privātpersonas un organizācijas, kas Vācijā tradicionāli ir maznozīmīgas augstākās izglītības finansēšanā (federālais budžets – 7%, privātpersonas un organizācijas – 3%). Gandrīz 60% valsts finansējuma (neskaitot finansējumu pētniecībai) ir līdzekļi mācību procesa nodrošināšanai, bet pārējais finansējums tiek novirzīts studentu atbalstam, tai skaitā – nodokļu atlaidēm.

Visās federālajās zemēs finansējums augstākās izglītības iestādēm tiek piešķirts, balstoties uz snieguma un kapacitātes rādītājiem, bet snieguma rādītāju nozīme dažādās zemēs atšķiras. Zemju valdību un augstskolu sadarbība ietver mērķa līgumus un izmaksu un aktivitāšu uzskaiti. Savukārt līdzekļu piešķiršanas nosacījumi pētījumiem ir atkarīgi no attiecīgā finansējuma avota principiem. Līdzekļi galvenokārt tiek piešķirti konkursa kārtībā.

Šā finansēšanas modeļa priekšrocība ir tāda, ka augstskola var visu uzmanību pievērst tiešo funkciju veikšanai: zinātnisko skolu attīstībai, pētniecībai un speciālistu sagatavošanai darba tirgum, kas ir augstskolas attīstības un izcilības garants. Izvērtējamie trūkumi ir tādi paši kā Lielbritānijā – vienāda naudas summa seko studentam, neņemot vērā apgūstamo izglītības līmeņu un studiju jomu atšķirīgās izmaksas. Turklāt Vācijā ir ļoti liela izkliede piešķiramajam līdzekļu daudzumam uz vienu studentu dažādās Vācijas zemēs. Vēl viens nopietns trūkums ir ļoti lielais subjektīvisms, sadalot līdzekļus pa augstskolām un to iekšienē, jo sadale balstās uz vienošanos, nevis uz striktiem darba apjoma kritērijiem.

Augstākās izglītības finansēšanas modelis Francijā. Francijā valsts gandrīz pilnībā finansē augstāko izglītību (pat 90% apmērā visos izglītības līmeņos kopā). Šāda finansēšanas

politika ir pieņemta tāpēc, ka tiek uzskatīts, ka Francijas ekonomikas pamats ir bezmaksas izglītība, kas pieejama katram. Tādējādi tiek veicināta gan izglītotas sabiedrības veidošanās, gan zinātnes harmoniska attīstība, kas savukārt nodrošina stabilu tautsaimniecības attīstības tempu, un tā rezultātā Francija ieņem 5. vietu ekonomiski attīstīto valstu vidū.

Viena no valsts īpatnībām ir tāda, ka visi augstskolu štata darbinieki tiek pieņemti darbā Izglītības ministrijas ierēdņu statusā, nevis kā katras augstskolas nodarbinātie, tāpēc gandrīz 70% augstākās izglītības finansējuma tiek novirzīts darbinieku algu fondam. Atlikušos 10% novirza studējošo sociālajai palīdzībai – stipendijām, veselības apdrošināšanai, ik gadu apmēram 3% tiek paredzēti celtniecībai un kapitālajiem remontdarbiem, bet 17% nonāk kā subsīdijas augstskolas budžetā, ko piešķir saskaņā ar nacionālo normu sistēmu, ko savukārt izmanto infrastruktūras attīstībai, docētāju darbības veicināšanai un pašas augstskolas darbībai.

Autors uzskata, ka Francijas augstākās izglītības finansēšanas modeļa priekšrocība ir tāda, ka valsts pilnībā uzņemas visu finansiālo atbildību par augstskolu attīstību. Tiek ievērota augstskolu specifika: kategorijas (izglītības līmeņi) un studiju programmu izglītības jomas. Mācībspēki ir sociāli daudz aizsargātāki. Šādas centralizētas finanšu pārvaldības sistēmas trūkums ir tāds, ka katras atsevišķas augstskolas liktenis ir atkarīgs no politiķu un valsts ierēdņu subjektivisma. Tas nestimulē augstskolu akadēmiskā personāla un darbinieku radošumu un iniciatīvu. Nav strikti izmērāmu veicamā darba apjoma parametru, līdz ar to nevaram spriest, cik efektīgi tiek izlietoti līdzekļi un vai to daudzums ir pietiekams. Latvijā šāda sistēma bija pagājušā gadsimta 70.–80. gados, tad arī ministrijā bija jāpamato štata vienību nepieciešamība, un mācībspēki saņēma likmei atbilstošu algu, neatkarīgi no tā, vai darba apjoms ir liels vai arī tā vispār nav.

Augstākās izglītības finansēšanas modelis Nīderlandē. Nīderlandē augstākās izglītības politiku koordinē Izglītības ministrija (izņemot lauksaimniecības studiju programmas, par ko atbild Lauksaimniecības ministrija), nosakot gan finansējuma apmēru, gan augstskolu darbību. Augstskolu ienākumus Nīderlandē veido: bloku granti – izglītības un zinātniskās darbības budžeta finansējums (66–74%), zinātnisko pētījumu granti, ko piešķir Nīderlandes Karaliskā zinātņu akadēmija un zinātnisko pētījumu institūcijas (5%), ienākumi no pasūtījumu izpildes par pētījumiem zinātnē un izglītībā (8–23%), studiju maksa (6–18%), pārējie ienākumi (5–10%).

Nīderlandē veiksmīgi tiek īstenota formālo sasniegumu sistēma, kas vērtē akadēmiskā personāla ieguldījumu un ietekmi valsts un starptautiskajā mērogā – publikāciju skaits

starptautiski atzītos krājumos, koleģiāli izvērtētos izdevumos, ņemot vērā izdoto grāmatu un darbu citēšanas skaitu.

Izglītība Nīderlandē ir bezmaksas (jauniešiem līdz 18 gadu vecumam), jebkura izglītības forma pēc šā vecuma ir maksas pakalpojums.

Par šā finansēšanas modeļa priekšrocībām ir jāuzskata tas, ka Nīderlande, sākot no 1991. gada, augstākajā izglītībā ir ieviesusi studentu līdzfinansējumu. Ļoti pozitīvs ir fakts, ka augstskolas nemainīgu finansējumu var saņemt vairākus gadus pēc kārtas, tas nodrošina augstskolas attīstības stabilitāti, vienlaikus mainīgā finansējuma daļa ļauj attīstīties. Pie trūkumiem, autora vērtējumā, ir jāpieskaita tas, ka netiek ņemts vērā apgūstamo studiju programmu jomu ļoti atšķirīgās izmaksas. Studiju maksa kā līdzfinansējums ir vienāda visās izglītības jomās, tāpēc šīs izmaksu atšķirības būtu jāņem vērā, piešķirot augstskolām valsts subsīdijas un investīcijas. Ne visai pareizi ir arī tas, ka augstākās izglītības politiku nosaka Izglītības ministrijas ierēdņi. Arī šajā finansēšanas modelī ļoti liels īpatsvars ir cilvēciskā faktora subjektivismam.

2.2. Augstākās izglītības finansēšana citās pasaules valstīs

Augstākās izglītības finansēšana ASV. Augstākās izglītības iestāžu finansēšanas sistēma ASV ir samērā daudzveidīga – tajā ir gan bezpeļņas, gan peļņas, gan publiskās, gan privātās institūcijas. Attiecīgi atšķiras arī augstskolu lielums, misija un vadība. Vairāk nekā 75% ASV studentu mācās sabiedriskajās augstskolās, kas lielu daļu finansējuma saņem no štatu valdībām. Jāatzīmē arī, ka privātajās bezpeļņas universitātēs un koledžās parasti ir vidēji par 30% lielāki ieņēmumi uz vienu studentu nekā valsts augstskolās, attiecīgi lielāka ir arī studiju maksa.

Augstākās izglītības iestādes finansējumu saņem no vairākiem avotiem, tai skaitā – valsts asignējumiem, studiju maksas un ziedojumiem. Lielu daļu no visiem augstskolu ienākumiem veido asignējumi no štatu valdībām. Šo ienākumu avots ir attiecīgā štata nodokļu maksātāju līdzekļi, tāpēc citu štatu studentiem studiju maksa parasti ir augstāka nekā attiecīgā štata iedzīvotājiem.

Augstākās izglītības iestādēm līdzekļi tradicionāli ir piešķirti, balstoties uz uzņemto studentu skaitu. Tomēr, aktualizējoties finansējuma problēmām, lielāka nozīme tiek piešķirta finansējuma sadalei atbilstoši studiju beidzēju skaitam vai citiem snieguma kritērijiem.

ASV pastāv problēmas ar augstākās izglītības pieejamību, īpaši to iedzīvotāju vidū, kuriem ir zems ienākumu līmenis, un etniskajām minoritātēm.

Augstākās izglītības finansēšana Kanādā. Kanādā universitāšu finansējumam ir vairāki avoti, lielākie no tiem ir federālās valdības un provinču valdību fondi un programmas, kā arī studiju maksa. Lai veiktu kapitālieguldījumus, universitātes kopš 1999. gada arvien vairāk izmanto arī kredītus, un tā rezultātā daļai augstskolu parādsaistības ir jāsedz no to pamatbudžeta, samazinot līdzekļus mācīšanas un citu izmaksu segšanai.

Līdzīgi kā citās valstīs, arī Kanādā ir norisinājusies pāreja no lielāka valsts finansējuma uz lielāku privātā finansējuma daļu.

Būtiskākā valsts finansējuma daļa augstskolām tiek piešķirta bloku grantu veidā. Provinču valdība augstskolas finansē atbilstoši studiju vietām, ņemot vērā studējošo skaitu, kā arī studiju programmas sarežģītību un līmeni. Ārpus valsts noteiktajām studiju vietām (ar valsts līdzfinansējumu) augstskolas nosaka studiju maksu, kas var būt salīdzinoši augstāka.

Augstskolās tiek izmantota „f fondu kontu sistēma”, un tas ļauj finanšu līdzekļus sadalīt noteiktiem nolūkiem un plašākām darbībām. *CAUBO (Canadian Association of University Business Officers)* ir izstrādājusi kontu sistēmas principus. Šīs sistēmas ietvaros finanšu līdzekļi tiek sadalīti: dāvinājumu fondā, kur galvenokārt tiek ieskaitīti ziedojumi un procentu ienākumi; palīgfondā; kapitāla fondā; sponsorēto pētījumu fondā; īpašiem mērķiem paredzētā un trasta fondā un vispārējās darbības fondā.

Problēmas rada nepieciešamība paplašināties un jau esošo ēku un iekārtu atjaunošana. Jau šobrīd visām minētajām vajadzībām līdzekļu nepietiek, tāpēc arī finanšu resursu apjoms kapitālieguldījumiem ir jāpalielina. Daļa vajadzību tiek finansētas ar kredītu palīdzību, bet tas tikai pārnes nepieciešamību pēc finansēm uz nākotni.

Augstākās izglītības finansēšana Austrālijā. Austrālijā vēl 1989. gadā nozīmīgākais valsts augstskolu finansējuma avots bija valsts budžeta līdzekļi, savukārt privātās augstskolas bija tikai dažas. Pēdējo 20 gadu laikā Austrālijas augstākās izglītības politiku raksturo izglītoto iedzīvotāju īpatsvara palielināšanās, universitāšu ienākumu avotu diversificēšana, studentu maksājumu palielināšana, produktivitātes un efektivitātes paaugstināšana, uz sniegumu balstītas finansēšanas sistēmas ieviešana un valsts atbalsta piešķiršanu arī privātajām augstskolām. Reformu rezultātā augstākā izglītība ir pieejama plašam sabiedrības lokam un kļuvusi par trešo lielāko eksporta nozari, bet tikai vidēji 55% no valsts augstskolu budžeta veido valsts budžeta līdzekļi.

Finansējums mācību procesam tiek piešķirts arī ar dažādu mērķa programmu starpniecību. 70% finansējuma apjoma nosaka studentu skaits, 30% – pētniecības

finansējums. Finansējums kapitālieguldījumiem ir pieejams arī no Izglītības investīciju fonda (*Education Investment Fund*).

Nākamā būtiskākā finansējuma daļa ir vietējo studentu studiju maksa, kuras segšanai Austrālijas studentiem tiek piedāvāti arī atbalsta līdzekļi. Ir pieejamas vairākas atbalsta programmas dažāda vecuma studentiem, studentiem ar zemu sociāli ekonomisko statusu, lauku studentiem un iezemiešiem. Pilna laika doktorantūras studenti var saņemt Austrālijas doktorantūras prēmijas (*APAs*).

Darbā analizēto valstu finansēšanas sistēmu apkopojums dots tabulā.

Tabula

Atsevišķu valstu augstākās izglītības finansēšanas sistēmu sastāvdaļu raksturojums*

Valstis							
Sistēmas sastāvdaļas	Lielbritānija	Vācija	Francija	Nīderlande	ASV	Kanāda	Austrālija
Valsts tiešais finansējums	Par katru pilna laika studentu, bloka subsīdijas, finansējums konkrētiem mērķiem	90% zemju finansējums, 7% federālais budžets, balstoties uz snieguma rādītājiem	Tiešs valsts finansējums atalgojuma, nacionālo normu sistēma	Bloku granti – fiksēta summa + finansējums atkarībā no tirgus daļas, mērķu finansējums	Asignējumi no štatu valdībām, pēc studentu skaita, snieguma rādītājiem	Federālās valdības fondi un programmas, bloku granti atbilstoši studiju vietām	Budžeta vietas, mērķa programmas, dažādi snieguma rādītāji
Netiešais finansējums	Nodokļu atlaides	Nodokļu atlaides	...	Nodokļu atlaide vecākiem	Ienākumu nodokļa atlaides u. c.
Finansiālais atbalsts studentiem	Stipendijas dzīvošanas izmaksām, augstskolu stipendijas	Privāto un publisko institūciju stipendijas, daļējs 0% kredīts	Vairāk nekā 30 dažādu grantu	Pamata stipendijas visiem, papildu stipendija nabadzīgajiem studentiem, izpildot nosacījumus	Universitāšu, valsts un privātās stipendijas (sociālās un snieguma), studiju maksas atlaides u. c.	Stipendijas	Dažādi maksājumi un stipendijas, pārsvarā nabadzīgajiem studentiem, lauku studentiem
Kreditēšanas sistēma	Studiju maksas kredīti, kredīti dzīvošanas izmaksām ar atvieglotiem nosacījumiem	Kredīti ar atvieglotiem nosacījumiem	Studiju maksas kredīti ar atvieglotiem nosacījumiem	Kredīti ar zemākām procentu likmēm	Federālie aizdevumi – plānots pārņemt valsts, nevis banku pārziņā	...	Ar dažādiem nosacījumiem
Studiju maksas	Visiem līdz 9000 GBP	Pārsvarā nav, bet maksimums ir 500 EUR gadā	Reģistrācijas iemaksa 170 – 360 EUR, privātās 5000 – 15000 EUR	Visiem pēc 18 gadu vecuma – visiem vienāda (1538 EUR)	Koledžās vidēji 10000 USD, štata augstskolās 20000 USD, privātajās augstskolās līdz 50000 USD	Ir maksimālās summas ierobežojumi	Atlaides, ja studiju maksu sedz uzreiz, valdības noteikti ierobežojumi
Cits finansējums studijām	<i>TEMPUS</i> , <i>ERASMUS</i> programmas, privātais finansējums	Privātais finansējums	Izglītības nodoklis, privātais finansējums	Privātais finansējums	Privātais finansējums	Privātais finansējums, kredīti	Privātais finansējums
Stabilitātes finansējums	Izlīdzinātais finansējums iestādēm ar	Noteikta proporcija no iepriekšējā

	lielāko valsts dotāciju samazinājumu				gada finansējuma, papildus krīzes finansējums		
Valsts finansējums pētniecībai	Granti individuāliem pētījumiem, konkursa kārtībā piešķirts finansējums, bloka granti	Zemju finansējums, proporcionāls federālais finansējums, dažādas programmas un fondi, konkursa kārtībā	Tiešs valsts finansējums atalgojumam, nacionālo normu sistēma	Bāzes dotācija un zinātnisko pētījumu granti	Konkursa kārtībā ar dažādu departamentu un aģentūru starpniecību	Galvenokārt federālie zinātnes fondi	Konkursa kārtībā un bloka grantu veidā, balstoties uz snieguma rādītājiem, nesedz visas projektu izmaksas
Cits finansējums pētniecībai	Privātais finansējums	Privātais finansējums	Privātais finansējums	Ienākumi no pasūtījumiem	Privātais finansējums	Privātais finansējums, kas nesedz visas izmaksas	Privātais finansējums
Finansējums kapitāl-ieguldījumiem	Pētniecības infrastruktūrai – izlases kārtībā, atbilstoši kvalitātei	Zemju un federālais finansējums vienādās daļās	Valsts finansējums	Valsts finansējums	Federālā valdība	Tiek segtas daļa projektu izmaksu, federālais fonds zinātnes infrastruktūrai	Regulāras un vienreizējas finansējuma programmas

* Raksturojums iekļauts, ja tas attiecas uz visu valsti vai tikai tās daļu; ... – nav informācijas

Kā redzams tabulā, visās analizētajās valstīs pastāv valsts finansējums augstākajai izglītībai. Atšķirīga ir tikai valsts finansējuma piešķiršanas forma un apmēri. Netiešais valsts finansējums pastāv tikai dažās valstīs. Daudzveidīga ir studiju atbalsta sistēma gan stipendiju, gan studiju kredītu veidā. Ne visur ir studiju maksa, vai arī tā ir salīdzinoši neliela. Visās apskatītajās valstīs tiek piesaistīts privātais finansējums un tiek izdalīti ievērojami līdzekļi zinātniskajai pētniecībai.

2.3. Augstākās izglītības finansēšanas kopējās tendences

Ņemot vērā veikto finansēšanas sistēmu analīzi, kā arī pētot ekonomisko situāciju un finansēšanas sistēmas citās ES valstīs, var formulēt vairākas kopējas tendences augstākās izglītības finansēšanas modeļu izmaiņās un finansēšanas virzienos.

Saistībā ar *finansēšanas avotiem* vērojamas šādas tendences.

1. Augstākās izglītības finansēšanas jomā asas problēmas radās XX gadsimta 90. gados, kad studentu skaits vairumā valstu pieauga straujāk nekā finansējums. Šajā laikā vairākas Rietumeiropas valstis pārstrukturēja augstākās izglītības finansēšanas modeli, novirzot daļu finansējuma sloga uz studējošajiem un absolventiem. Tika uzskatīts, ka valsts finansēta augstākā izglītība nenodrošina vienlīdzīgas iespējas un augstu efektivitāti. Vienlaikus norisinājās diskusija par privātā un valsts finansējuma attiecību.

2. Lielākajā daļā Eiropas valstu tiek izmantotas finansējuma formulas. Finansējuma formulas tiek uzskatītas par līdzekli valsts finansējuma caurskatāmībai, jo nodrošina objektīvu finanšu sadali starp iestādēm. Formulās parasti tiek iekļauti rādītāji, kas raksturo iestāžu

resursus, piemēram, uzņemto studentu skaits, darbinieku skaits, ēku platība u. tml., kā arī sniegumu raksturojoši rādītāji, piemēram, pētījumu produktivitāte vai studentu skaits, kas ieguvuši grādu noteiktā termiņā. Finansējuma aprēķina formulā iekļautie rādītāji norāda uz attiecīgās valsts prioritātēm – ar svaru palīdzību iespējams parādīt, kas izglītības sistēmā kopumā un konkrētā izglītības iestādē tiek uzskatīts par svarīgāko: mācībspēku kvalitāte, ārvalstu studentu skaits, zinātnieku sasniegumi, studentu un mācībspēku attiecība.

3. Iezīmējas arī kopēja tendence pakāpeniski palielināt to augstākās izglītības iestādēm piešķiramā finansējuma daļu, kas ir saistīta ar to darbības rezultātiem jeb sniegumu. Vairākās valstīs finansējums izglītības iestādēm tiek piešķirts, balstoties uz līgumiem par sniegumu (*performance contracts*). Šajos līgumos summu pārsvarā ietekmē iepriekšējā līguma izpilde, vai arī līguma pamatā ir noteikts absolventu skaits.

4. Ir ļoti daudzveidīgi ārējie finansējuma avoti, piemēram, ziedojumi, novēlējumi, aizņēmumi, ienākumi no īpašumiem, amatu sponsorēšana, ienākumi no pētniecības vai pētījumu rezultātu izmantošanas (visplašāk izmantotais avots), maksa par sniegtajiem pakalpojumiem (otrs nozīmīgākais avots), ieguldījumu procenti un ienākumi no uzņēmējdarbības. Ārējais finansējums tiek piesaistīts, arī sadarbojoties ar uzņēmumiem, tai skaitā – veidojot inovāciju parkus, tehnoloģijas un pētniecības centrus, piesaistot līdzekļus vai cita veida atbalstu maģistrantu un doktorantu pētījumus vai realizējot kopējus pētījumus. Lai veicinātu privāto līdzekļu piesaisti, tiek izmantoti dažādi stimulēšanas veidi: nodokļu atvieglojumi augstākās izglītības iestādēm, ziedotājiem, sponsoriem un privātajiem partneriem, finansiāls vai cita veida atbalsts partnerībai ar privāto sektoru un iespēja iestādēm iegūt intelektuālā īpašuma tiesības. Vairākās valstīs piesaistītais privātais finansējums ietekmē arī valsts finansējuma apjomu.

5. Plašāka studiju maksas ieviešana ir radījusi maznodrošināto ģimeņu iebildumus, jo tādējādi tiek apdraudētas indivīda pamattiesības uz izglītību, tās pieejamību. Lai no tā izvairītos, tika ieviestas vairākas novitātes – valsts un augstskolas ilgtermiņa vienošanās par dažādu speciālo programmu finansēšanu (izglītības pieejamība, minoritātes) un studentu un absolventu materiālā stāvokļa uzskaitē pirms stipendiju vai kredītu piešķiršanas.

6. Pašlaik lielākajā daļā Eiropas valstu tiek izstrādātas stratēģijas, lai nodrošinātu augstākās izglītības finansiālu ilgtspēju. Stratēģijās iekļautie risinājumi dažādās valstīs atšķiras, tomēr tām visām ir vairāki kopēji vidēja termiņa uzdevumi: palielināt valsts finansējumu augstākajai izglītībai; izglītības iestādēm dot lielāku autonomiju attiecībā uz finanšu resursu vadību; nodrošināt tiešu saikni starp rezultātiem un piešķirtā finansējuma

apjomu; veicināt finansēšanas avotu daudzveidību, kā arī veidot sadarbību ar pētniecības institūtiem, uzņēmumiem un pašvaldībām.

Vērtējot *kreditēšanas sistēmas* galvenās tendences, jāatzīmē, ka ES dalībvalstīs, kur augstāko izglītību finansē valsts un maksas studijas nav attīstītas, studenti var saņemt tikai patēriņa kredītus (studējošā kredīts), bet virknē Eiropas valstu vispār nav studentu kreditēšanas sistēmu (Austrijā, Beļģijā, Spānijā, Šveicē, Īrijā). Studējošo (patēriņa, dzīvošanai) valsts kreditēšanas sistēmas ir Dānijā, Somijā, Francijā, Vācijā, Lielbritānijā. Atsevišķās valstīs ne visi studenti var saņemt kredītus, piemēram, Zviedrijā un Latvijā – tikai studenti, kuri studē akreditētās studiju programmās un ir sekmīgi.

Analizējot *stipendiju sistēmu* jāatzīmē, ka bez valsts stipendijām visās ES dalībvalstīs ir dažādi juridisko un fizisko personu dibināti stipendiju fondi, kuri paredzēti gan studijām, gan arī zinātniskajai pētniecībai, un katram no tiem ir atšķirīgi pretendentu atlases kritēriji atbilstoši fondu dibinātāju mērķiem. Lai veicinātu maģistra un doktora izglītības līmeņu attīstību, ES, izmantojot Sociālos fondus, piešķir līdzekļus dalībvalstīm maģistrantu un doktorantu stipendijām, kas ir ievērojami lielākas nekā nacionālo valstu stipendijas. Valsts stipendijas ar vai bez nosacījumiem var tikt piešķirtas arī ārvalstu studentiem un pašu studentiem, kuri vēlas studēt citu valstu augstskolās.

Eiropā valstis, piešķirot līdzekļus *pētniecībai un inovāciju finansēšanai*, izmanto ļoti dažādus finanšu vadības mehānismus. Francijā zinātnieku algas galvenokārt maksā valsts, Somijā un Īslandē valsts finansē īpašos pētniecības projektus, kas ir nozīmīgi nacionālās politikas stratēģiskajām prioritātēm. Dānijā ar snieguma līgumu starpniecību valsts finansē pētniecību, zināšanu izplatīšanu un zināšanu apmaiņu. Igaunijā un Latvijā zinātniskā pētniecība tiek finansēta, pamatojoties uz konkursa rezultātiem, ar Zinātniskās padomes starpniecību. Šie dažādie pētniecības un inovāciju finansēšanas mehānismi atšķiras arī attiekmē pret sniegumu. Biežāk lietotie snieguma rādītāji ir: akadēmisko publikāciju skaits, citēšanas indekss, akadēmiskā personāla studiju darba apjoms; iepriekšējā periodā piešķirto maģistra un doktora grādu skaits, aizstāvēto doktora disertāciju skaits; konkursa kārtībā iegūtais valsts finansējuma apjoms konkrētiem pētniecības projektiem; pētniecības un inovāciju finansējuma apjoms no privātiem avotiem; sāktu pētniecības un inovācijas projektu skaits un veids; pētniecības rezultātu izmantojamība (licenču, autortiesību skaits) u.c.

Augstskolu finanšu politikas jomā vairākās Eiropas valstīs jau diezgan ilgu laiku augstākās izglītības iestādēm ir salīdzinoši liela autonomija attiecībā uz finanšu resursu vadību, piemēram, Lielbritānijā, Nīderlandē un Īslandē. Citās valstīs šī pieredze ir pārņemta

salīdzinoši nesen. Vairākās valstīs augstākās izglītības iestādēm ir piešķirta autonomija studiju maksas noteikšanā, savukārt daļā valstu izglītības pārvaldes institūcijas nosaka studiju maksas lielumu vai robežas, kurās augstākās izglītības iestādes var noteikt sev atbilstošāko studiju maksu. Daļā valstu iekasētos studiju maksas līdzekļus iestādes var izlietot pēc saviem ieskatiem, un tas ir īpaši būtiski, ja studiju maksas proporcija ir pietiekami augsta, piemēram, Itālijā un Lielbritānijā – 20%, Bulgārijā – 40%. Savukārt citās valstīs šie līdzekļi jāizlieto attiecīgās iestādes pamatmērķiem vai studentu finansiālajam atbalstam.

3. AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS FINANSĒŠANAS SISTĒMAS ATTĪSTĪBA LATVIJĀ

Pašreizējais Latvijas augstākās izglītības finansēšanas sistēmas modelis ir veidojies no 2002. gada, kad Latvijā radikāli tika mainīta augstākās izglītības finansēšanas sistēma un notika pāreja uz finansēšanas normatīvo principu. Kopš 2001. gada ir izdota virkne regulējošo likumdošanas un normatīvo aktu, kas nosaka jaunā modeļa struktūru un saturu Latvijā. Balstoties uz tiem, šajā pētījuma daļā autors dod Latvijā esošā finansēšana modeļa vispārēju raksturojumu, apskatot augstākās izglītības finansēšanas avotus (finanšu resursus) un finansēšanas nosacījumus (gan augstākajai izglītībai, gan zinātniskajiem pētījumiem), kredīšanas un stipendiju sistēmu, kā arī jautājumus, kas skar augstākās izglītības iestādes iekšējo finanšu politiku. Tiek dots sistēmas novērtējums un apskatīti Latvijas augstākās izglītības finansēšanas sistēmas attīstības un pilnveides jautājumi.

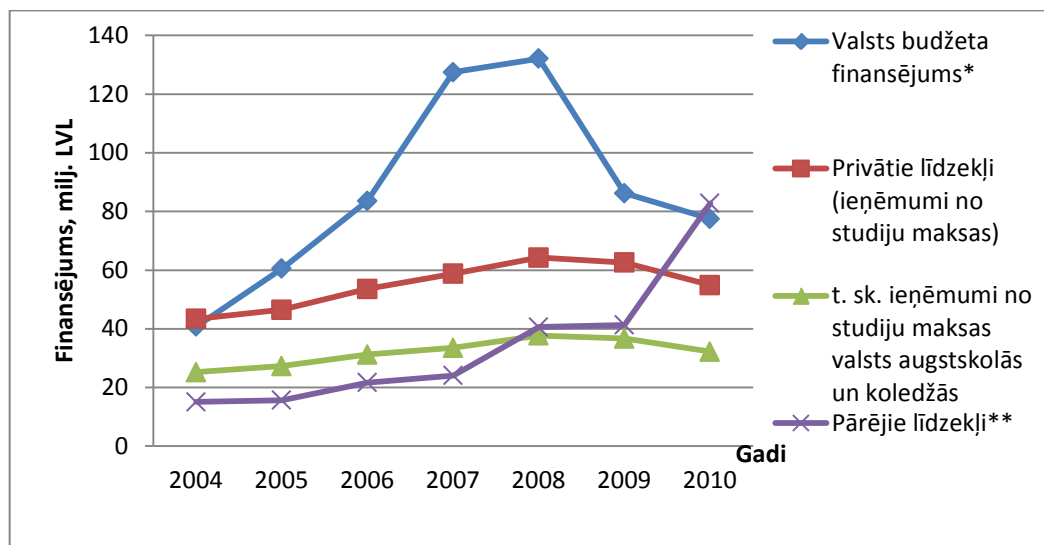
3.1. Finanšu vadības sistēmas izpēte

Augstskolu finanšu resursi. Atbilstoši pašreizējam Latvijas augstākās izglītības finansēšanas modelim, finansējumu augstākajai izglītībai (studiju procesam un zinātniskajai darbībai) Latvijā iespējams saņemt gan no valsts, gan pašvaldībām, gan juridiskām un fiziskām personām. Saskaņā ar Augstskolu likumu un MK 12.12.2006. noteikumiem Nr. 994 „Kārtība, kādā augstskolas un koledžas tiek finansētas no valsts budžeta līdzekļiem”, valsts dibinātās augstskolas var saņemt *tiešo valsts finansējumu*: no valsts pamatbudžeta izglītībai; no maksas par studijām, ko sedz valsts vai kas tiek saņemta atmaksājamu vai neatmaksājamu kredītu veidā un līdzekļiem, kas paredzēti noteiktu mērķu realizācijai. *Netiešo valsts finansējumu* Latvijā veido dažādas nodokļu atlaides.

Privāto finansējumu augstskolām veido juridisko un fizisko personu līdzekļi. Liela daļa no tā ir studiju maksas, ko sedz fiziskas vai juridiskas personas, maksājot par studijām valsts dibinātās vai juridisko un fizisko personu dibinātās augstskolās. Privātais finansējums ir arī

juridisko un fizisko personu līdzekļi, kas tiek ieguldīti augstākās izglītības institūciju darbības nodrošināšanai un attīstībai, kā arī zinātniskajai pētniecībai augstskolās, tai skaitā – no privātajiem līdzekļiem konkursa kārtībā iegūtie zinātniskās izpētes projektu līdzekļi.

Augstākās izglītības finansēšanas apjomi Latvijā atspoguļoti 2. attēlā. No attēla redzams, ka pēc 2008. gada bija ievērojams valsts budžeta līdzekļu samazinājums. Samazinās privātie līdzekļi, tai skaitā valsts augstskolās un koledžās. 2010. gadā ir ievērojami pieauguši pārējie līdzekļi augstākajai izglītībai, kas pārsvarā saistīts ar ES fondu atbalstu.

* ES struktūrfondu finansējums valsts budžeta finansējumā 2005.–2006. gadā iekļauts 100% apmērā, bet 2007.–2010. gadā – 15% apmērā.

** Ieskaitot ES struktūrfondu finansējumu 2008.–2010. gadā 85% apmērā.

Avots: IZM, Pārskati par Latvijas augstāko izglītību: 2005. g.–2011. g.

2. att. Augstskolu un koledžu finansējuma dinamika Latvijā 2004.–2010. g., milj. latu.

Finansējuma piešķiršanas nosacījumi augstākajai izglītībai un zinātniskajai pētniecībai. Piešķirot valsts līdzekļus akreditētām pašvaldību un citu juridisko personu dibinātajām augstskolām, tiek izmantota valsts pasūtījuma metode. Tas nozīmē, ka Izglītības un zinātnes ministrija un citas ministrijas, kuru pārziņā ir augstskolas, slēdz ar augstskolu līgumu par noteikta skaita speciālistu sagatavošanu par konkrētu cenu.

Finansējuma piešķiršanas apmēra noteikšanai Latvijā tiek izmantota noteikta formula (MK 12.12.2006. noteikumi Nr. 994). Tās aprēķina pamatā ir studiju vietu skaits. Valsts ar budžeta starpniecību finansē noteiktu studiju vietu skaitu, bet – tikai licencētās un akreditētās studiju programmās un tikai valsts vai uz starpvalstu līguma pamata dibinātās augstākās izglītības institūcijās.

Aprēķinu formulā viens no svarīgākajiem lielumiem ir vienas studiju vietas bāzes un studiju vietas sociālā nodrošinājuma izmaksas. Studiju vietas bāzes izmaksas tiešā aprēķinu

ceļā tiek noteiktas ik gadu, un tās parāda, cik attiecīgā gada cenās maksā vislētākā bakalaura vai profesionālā studiju programma. Tātad tiešā ceļā aprēķinātās studiju vietas bāzes izmaksas ir augstākās izglītības bakalaura (akadēmiskā un profesionālā) līmeņa vislētākās studiju tematiskās jomas cena aprēķinu finanšu gadam.

Saskaņā ar MK 12.12.2006. noteikumiem Nr. 994 zinātnisko darbību nodrošinošos līdzekļus augstskolās veido doktora studiju programmu līdzekļi un līdzekļi, ko konkursa kārtībā iegūst augstskolā vai koledžā strādājošie zinātnieki. Doktora studiju programmu līdzekļi tiek aprēķināti, izmantojot formulu, kurā tiek lietoti tie paši bāzes izmaksu un studiju jomas koeficienti kā bakalaura, profesionālajās un maģistra programmās, tikai pareizināti ar 3.

Savukārt līdzekļus zinātniskās darbības attīstības nodrošinājumam, ko saņem konkursa kārtībā, aprēķina, izmantojot formulu un ņemot vērā augstskolas vai koledžas raksturlieluma koeficientu un zinātnes nozares koeficientu.

Kārtību, kādā tiek aprēķināts no valsts budžeta līdzekļiem piešķirtais bāzes finansējums zinātnisko institūciju reģistrā reģistrētajiem valsts zinātniskajiem institūtiem, valsts augstskolām un valsts augstskolu zinātniskajiem institūtiem, regulē MK 10.11.2009. noteikumi Nr. 1316. Saskaņā ar šiem noteikumiem bāzes finansējumu aprēķina, ņemot vērā finanšu līdzekļus zinātniskās institūcijas uzturēšanai, finanšu līdzekļus zinātniskā personāla atalgojumam un zinātniskās institūcijas attīstības koeficientu.

Augstāko izglītības iestāžu iekšējā finanšu politika. Sadalot līdzekļus augstskolu iekšienē, Latvijā nepastāv stingra reglamentācija. Augstskolas finanšu resursu struktūru katrā augstskolā nosaka augstskolas Senāts. Ar finanšu resursiem augstskolas rīkojas, ievērojot noteikumus, kas attiecas uz bezpeļņas organizācijām.

Praktiskā finanšu politikas realizācija Latvijas augstākās izglītības iestādēs ir daudzveidīga. Lielākoties Latvijas augstskolu finanšu politika veidota pēc centralizācijas principiem. Centralizēti tiek uzskaitīti un plānoti komunālie izdevumi, kā arī centralizēti tiek noteikts akadēmiskā personāla štata vietu skaits. Fakultāšu administrācijas rīcībā nonāk tikai speciālie līdzekļi. Tā, piemēram, Daugavpils Universitātes fakultāšu vadības kompetence ir tikai mācību un zinātniskais process. Atalgojuma apjomu nosaka tikai galvenokārt pēc akadēmiskās slodzes. Latvijas Lauksaimniecības universitātē ir izveidota akadēmiskā personāla motivācijas sistēma ar kvalitātes piemaksām. Lielāka decentralizācija finanšu politikā ir Latvijas Universitātē, kurā, lai arī saimnieciskie izdevumi tiek plānoti centralizēti, akadēmiskajam personālam algu fondu nodod fakultātes rīcībā, kas veido savu stratēģiju līdzekļu izlietojumā.

Rīgas Tehniskajā universitātē realizē pilnīgi decentralizētu finanšu vadības politiku. Tas tiek darīts ar mērķi, lai veiksmīgi pārvaldītu visas RTU finanšu plūsmas, padarot tās prognozējamas, plānojamas, caurskatāmas, pārvaldāmas un kontrolējamas, maksimāli samazinot cilvēciskā faktora subjektīvismu.

Finanšu vadības sistēmas novērtējums. Lai pārbaudītu, cik objektīvi ir noteikti izglītības līmeņu un tematisko jomu koeficienti, autors tiešā kalkulācijas ceļā atbilstoši 2010. gada cenām aprēķināja inženierzinātņu tematiskās jomas visu izglītības līmeņu izmaksas studiju programmai „Datorsistēmas”. Tiek konstatēts, ka MK noteikumos Nr. 334 un Nr. 994 noteiktie augstākās izglītības līmeņa un optimālie tematisko jomu koeficienti ir pareizi. Tiešā kalkulācijas ceļā aprēķinātās izmaksas 2010. gada cenās bakalaura izglītības līmenim, kur koeficients ir 1, ar trīs gadu apmācību gadā sasniedz vidēji 2286,02 LVL inženierzinātņu tematiskajai jomai. Savukārt MK 12.12.2006. noteikumos Nr. 994, pēc autora domām, ir pieļautas neprecizitātes, valsts augstākās izglītības finansēšanas sistēmā iekļaujot koledžas izglītības līmeni un piešķirot tam izglītības līmeņa koeficientu ($a = 1$), kas vienāds ar bakalaura izglītības līmeni. Ja pārējie izmaksu posteņi un tematisko jomu koeficienti koledžu studiju programmās atbilst bakalaura (profesionālām) studiju programmām, tad būtiska atšķirība ir mācībspēku amatu proporciju modelī, kas iespaido tādu nozīmīgu izmaksu posteņi kā akadēmiskā personāla vidējo darba algu gadā un ar to saistīto – valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas.

Analizējot koeficientus, ir jāsecina, ka dažādu tematisko jomu ietvaros koeficienti nav proporcionāli „saspiesti”. Piemēram, optimālais koeficients tieslietu zinātnēs „saspiests” par 9% no tā optimālās vērtības, bet datorzinātnēs, matemātikas un statistikas zinātnēs – par 40% no tā vērtības. Turklāt koeficienti „saspiesti” tā, lai tie iekļautos piešķirtās valsts dotācijas ietvaros.

Latvijas augstākās izglītības finansēšanas modelis paredz augstskolas finansēt pēc viena studējošā izmaksām konkrētās studiju tematiskajās jomās, t. i., tiek izmantots normatīvais princips. Šim principam ir vairākas priekšrocības, tai skaitā – tiek atvieglota valsts pasūtījuma veidošana augstākajā izglītībā, izglītības izmaksas viena studenta izglītošanai uzskatāmi parāda, kāda veida izglītību un cik daudz valsts finansē, finansējuma apjoms, kas balstīts uz studentu skaitu, ļauj augstskolām rēķināties ar ienākumiem tik ilgi, kamēr tās sagatavo noteikto speciālistu skaitu, tiek nodrošināti vienādi, skaidri finansēšanas nosacījumi visām valsts finansētām studiju vietām un visām augstākās izglītības iestādēm.

Latvijas finansēšanas modeļa progresīvā iezīme ir tā, ka tas ietver rezultativitātes jeb snieguma rādītājus. Lai nodrošinātu uz rezultātu balstītu finansējumu, tiek slēgts līgums starp valsts dibināto augstākās izglītības institūciju un IZM par noteikta skaita speciālistu sagatavošanu. Tomēr nav izstrādāts mehānisms, kā samazināt augstskolai subsīdijas lielumu, ja tā nav sagatavojusi līgumā paredzēto (protokolā fiksēto) speciālistu skaitu. Tātad finansēšanas modelis ir vairāk vērsts uz studiju procesu. Modelī nav paredzēts arī finansējums par augstskolas darba izcilību.

Vērtējot kreditēšanas sistēmu, jāatzīst, ka kopumā kreditēšanas noteikumi veidoti, lai palielinātu augstākās izglītības pieejamību dažādu sociālo slāņu iedzīvotājiem. Savas studijas ir iespējams apmaksāt ar valsts galvoto kredītu, kas ir ekonomiski izdevīgākais veids kvalifikācijas vai grāda ieguvē.

No valsts budžeta tiek apmaksāta starpība starp izolītajiem un studentu maksātajiem procentiem, ja bankas procentu likme pārsniedz 5%. Tādējādi tiek atslogots valsts budžets, jo kredīti tiek izsniegti no komercbanku līdzekļiem. Rezultātā izsniegto kredītu skaits ir būtiski pieaudzis. Augstākās izglītības iestādēm tiek piešķirtas kredītu kvotas, kas vairumā gadījumu tiek iztērētas, daļa augstskolu pieprasa arī papildu finansējumu saviem studentiem. Noteikumi veicina secīgu studiju programmas apguvi pa līmeņiem, jo, ja pārtraukums starp secīgu līmeņu beigu un sākuma termiņu nepārsniedz 11 mēnešus, visus kredītus sāk atmaksāt no 12. mēneša pēc pēdējās studiju programmas pabeigšanas.

Izvērtējot Latvijas studentu stipendiju sistēmu, jo īpaši salīdzinājumā ar ES valstīs realizētām sistēmām, ir jākonstatē, ka tā neveicina augstākās izglītības pieejamību. Stipendijas piešķiršanas kārtībā nav iekļauti sociālie kritēriji, tie tiek ņemti vērā tikai līdzīgu vērtējumu gadījumā. Nav izstrādāta strikta kārtība, kā Latvijas jaunieši var saņemt valsts stipendiju studijām ES vai citu valstu augstskolās pat valstij prioritārās studiju tematiskās jomās. Arī ar ārzemnieku studijām Latvijā ir problēmas, jo normatīvajos aktos ir minēts, ka no valsts budžeta var piešķirt līdzekļus stipendijas nodrošināšanai arī ārzemnieka studijām, bet nav strikti pateikts, kas var pretendēt un pēc kādiem kritērijiem saņemt. Jāatzīst, ka valsts finansētais stipendiju fonds ir nepietiekams, daļēji šo trūkumu mazina privāto un juridisko personu ziedojumi speciālajos stipendiju fondos. Liels pienesums šai jomai ir ES Sociālo fondu piešķirtās stipendijas maģistriem un doktorantiem, bet trūkums ir tas, ka, pabeidzot studiju programmas, viņu darba alga būs ievērojami zemāka par saņemto stipendiju.

Veidojot finansēšanas modeli, maz tiek ņemta vērā ārējā vide, piemēram, kā tas ietekmē izvēli par labu studijām ārvalstu augstskolās.

3.2. Augstākās izglītības finansēšanas modeļa pilnveide

Finansēšanas avoti. Autors uzskata, ka augstākajai izglītībai jābūt valsts finansētai. Izglītība ir neatņemama un neapšaubāmi viena no galvenajām jebkuras sabiedrības dzīves un cilvēka darbības nozarēm. Izglītības process dod iespēju nodot nākamajām paaudzēm zināšanas par apkārtējo pasauli, par likumsakarībām, kas tajā notiek. Augstākā izglītība ir viena no katras valsts augstākajām kultūras virsotnēm, tā ir sabiedrības attīstības un labklājības priekšnosacījums. Augstskolām ir noteicošā loma augsti kvalificētu speciālistu sagatavošanā. Līdz ar to valstij maksimāli ir jāatbalsta augstākā izglītība, tai ir jābūt par vienu no prioritārajām nozarēm. Lai izglītības sistēmas struktūrai un attīstībai būtu sistēmisks raksturs, sabiedrībai kopumā, tātad – valstij, ir jā saglabā šī sistēma savā pārvaldībā.

Nemot vērā deficītos finansēšanas resursus, pašreizējā posmā autors piedāvā papildus valsts finansējumam ar dažādām metodēm un veidiem augstākās izglītības finansēšanai plaši piesaistīt privāto finansējumu un dažādos veidos attīstīt pašas augstskolas iespējas pelnīt līdzekļus. Veidot jauktu finansēšanas modeli, kurā augstākās izglītības iestādēm līdzās valsts finansējumam būtu plašas iespējas piesaistīt finanšu resursus no citiem avotiem, tai skaitā – fondiem, ziedojumiem, subsīdijām, kā arī attīstīt plašu ar augstāko izglītību un zinātnei saistīto pakalpojumu klāstu.

Finansēšanas principi. No veiktās analīzes par valsts finansēšanas principiem izriet, ka viens no racionālākiem ir normatīvās finansēšanas princips. Šis princips būtu tālāk jāattīsta un jāpilnveido.

Šajā kontekstā autors izvirza šādu finansēšanas formulas pilnveidošanas priekšlikumu.

Lai pilnveidotu esošo augstākās izglītības finansēšanas modeli, nepieciešams pārorientēt to uz augstākās izglītības institūcijas darbības rezultativitāti un efektivitāti. Šajā sakarā autors piedāvā:

1. Studiju vietu finansējuma apmēra noteikšanas formulas (MK 12.12.2006. noteikumi Nr. 994; punkti 14, 17.2) jāpapildina ar rezultativitātes koeficientu (k'_i):

$$F_s = T_b \times k'_i [S(k_i \times n_i) + 1,5S(k_i \times m_i)] + S_b \times S(n_i + m_i)$$

$$F_d = 3T_b \times k'_i \times S(k_i \times d_i) + S_d \times S_{di}$$

2. Rezultativitātes koeficienta (k'_i) noteikšanai var izmantot divas metodes:

Pirmā metode: ja līgums ar IZM par speciālistu sagatavošanu, iepriekšējā finanšu gadā izpildīts par 100%: (k'_i) = 1,00 (plānojamam finanšu gadam); par 99%: (k'_i) = 0,99; par 80%: (k'_i) = 0,80; par 50%: (k'_i) = 0,50. Ja līguma izpilde ir zem 50%, tiek izskatīts jautājums par studiju programmas slēgšanu (studiju vietu finansējuma pārtraukšanu). Šādi

iegūtie finanšu līdzekļi ir juridiski pamatoti, nevis iegūti voluntāri, noņemt no kopējā finansējuma 10%, 15% vai 20%, un tos var piešķirt plānojamam finanšu gadam tām valsts dibinātām augstākās izglītības institūcijām, kas iepriekšējā finanšu gadā (vai akadēmiskajā gadā) ir uzrādījuši izcilību.

Otrā metode: būtu vēl precīzāka un zinātniski pamatotāka, bet ir sarežģīta un prasa papildu pētījumus. Tās būtība ir šāda: beidzēju skaitu attiecina pret uzņemtajiem 1. kursā atbilstošas studiju programmas apgūšanas laikā. Vēl viens šo procesu nopietni iespaidojošs faktors ir – vai studiju vieta ir maksas, vai subsidēta no valsts budžeta. Ja ir noteikti un apstiprināti atbiruma normatīvi visām studiju jomām (kuri būtu ik pēc pieciem gadiem jāpārskata), tad rezultativitātes koeficienta (k_i^r) noteikšana ir šāda.

Piemēram, ja humanitāro un sociālo zinātņu jomās atbiruma normatīvs ir 10%, bet dabas un inženierzinātņu jomās 20% un atbilstoša augstākās izglītības institūcija ir iekļāvusies šai normatīvā, tad tās efektivitāte ir attiecīgi: humanitāro un sociālo zinātņu jomās – 90% un (k_i^r) = 1,00; ja 89%: (k_i^r) = 0,99; ja 88%: (k_i^r) = 0,98. Saskaņā ar pirmās metodes noteikumiem dabas un inženierzinātņu jomās – 80%: (k_i^r) = 1,00; 79%: (k_i^r) = 0,99.

Nepieciešams arī precizēt vienas studiju vietas bāzes izmaksas, ņemot vērā izmaiņas nodokļu sistēmā, izmaksu lielumus atsevišķos izmaksu posteņos, kas radušies sakarā ar cenu izmaiņām u. c. apstākļiem. Tāpēc tiek piedāvāta precizēta „Studiju vietas bāzes izmaksu aprēķina metodika” (studiju vietas bāzes kalkulācijas posteņi un izmaksas 2011. gada cenās), kuras pielietojuma rezultātā iegūti šādi izmaksu lielumi.

Vienas studiju vietas bāzes izmaksas 2011. gada cenās bakalaura (akadēmiskam, profesionālam) izglītības līmenim ir:

$$T_{b2011} = T_b^b{}_{2011} = N_1^b + N_2^b + N_3 + N_4 + N_5 + N_6 + N_7 = 518,82 \text{ LVL} + 124,98 \text{ LVL} + 96,42 \text{ LVL} + 209,52 \text{ LVL} + 75,01 \text{ LVL} + 19,36 \text{ LVL} + 164,40 \text{ LVL} = 1208,51 \text{ LVL},$$

kur N_1^b – darbinieku darba algu izmaksas;
 N_2^b – darba devēja valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu izmaksas;
 N_3 – komandējumu un dienesta braucienu izmaksas;
 N_4 – pakalpojumu apmaksas;
 N_5 – materiālu, energoresursu, ūdens un inventāra izmaksas;
 N_6 – grāmatu un žurnālu iegādes izmaksas;
 N_7 – iekārtu iegādes un modernizācijas izmaksas.

Vienas studiju vietas bāzes izmaksas 2011. gada cenās koledžas izglītības līmenim ir:

$$T_b^k{}_{2011} = N_1^k + N_2^k + N_3 + N_4 + N_5 + N_6 + N_7 = 441,06 \text{ LVL} + 106,25 \text{ LVL} + 96,42 \text{ LVL} + 209,52 \text{ LVL} + 75,01 \text{ LVL} + 19,36 \text{ LVL} + 164,40 \text{ LVL} = 1112,02 \text{ LVL}$$

Tādējādi var noteikt koledžas izglītības līmeņa koeficientu:

$$a^k = T_b^k_{2011} / T_{b2011} = 1112,02 \text{ LVL} / 1208,02 \text{ LVL} = 0,92$$

Tātad – izglītības līmeņu koeficientiem ir jābūt šādiem:

a^k	= 0,9	koledžas izglītības līmenim;
a^b	= 1,0	bakalaura (akadēmiskam, profesionālajam) izglītības līmenim;
a^m	= 1,5	maģistra izglītības līmenim;
a^d	= 3,0	doktora izglītības līmenim.

Ja valstij trūkst līdzekļu, tas nevar būt arguments bāzes finansējuma samazinājumam. Bāzes finansējuma lielums ir ekonomiska kategorija, un tas ir atkarīgs no attiecīgajā valstī, konkrētajā gadā esošajām preču un pakalpojumu cenām. Vienīgais pareizais risinājums šādās situācijās ir samazināt valsts pasūtījuma līmeni.

Kreditēšanas un stipendiju sistēma. Valsts studiju kredītu saņemšanai nepieciešama reforma, kuras laikā pretendentu pieteikšanos jāorganizē pavasara sesijas noslēgumā – aprīlī vai maijā, lai garā un birokrātiskā ķēde vasaras laikā pieņemtu lēmumus un jau rudens semestra sākumā studējošais zinātu un varētu plānot savas finanšu saistības. Nepieciešams arī valsts līmenī analizēt, kādi ir kredīta neatmaksāšanas iemesli, kādi ir rādītāji studentu akadēmiskajai kvalitātei (sekmībai), lai varētu uzlabot valsts studiju kreditēšanas programmu.

Būtiska ir arī kreditēšanas nosacījumu izstrāde, it sevišķi, ja studiju maksa tiek attiecināta uz visiem studentiem.

Ne mazāk būtisks ir arī termiņš, kurā kredīta pieteikumi tiek izskatīti. Lai students kredītu varētu izmantot tad, kad ir nepieciešams veikt maksājumu, ir jāparedz iespēja kredīta pieteikumu iesniegt savlaicīgi. Viena no iespējām – visus nepieciešamos dokumentus, tai skaitā – iepriekšējās sesijas rezultātus, iesniegt vairākus mēnešus pirms studiju maksas termiņa, bet, nokārtojot pēdējās formalitātes, iesniegt arī pēdējās sesijas rezultātus.

Ja tiek ieviests kritērijs „Ārvalstu studentu īpatsvars” augstskolas darbības vērtējumā un finansējuma piešķiršanā, tad jārisina jautājums, vai, ņemot vērā kādus nosacījumus, ārzemju studentiem ir tiesības saņemt stipendijas un kredītus Latvijā. Otra risināmā problēma – vai Latvijas jaunieši, kuri vēlas studēt citās ES augstskolās, var saņemt Latvijas valsts garantētos kredītus un stipendijas, uz kādiem nosacījumiem un kas var pretendēt. Šo jautājumu risinājums ļautu jauniešus piesaistīt Latvijai un sekmēt tautsaimniecības attīstību.

No visa iepriekšminētā izriet, ka augstākās izglītības finansēšanai vispār un, izvēloties piemērotāko modeli, konkrēti Latvijas augstākās izglītības finansēšanai, jānodrošina finanšu resursu avotu daudzveidība un stabilitāte. Būtiski ir piesaistīt privāto finansējumu, finanšu krīzes apstākļos ir būtiski izmantot visdažādākos finansēšanas avotus. Nepieciešama

finansējuma piesaiste konkrētu augstākās izglītības mērķu sasniegšanai. Nepieciešama valsts lomas palielināšana studentu kreditēšanā. Finansējuma modeli var mainīt pakāpeniski, katru gadu palielinot finansējuma proporciju, kas tiek piešķirta pēc jaunas formulas, vienlaikus novēršot arī konstatētos trūkumus. Finanšu instrumentu skaits nedrīkst būt pārāk liels, īpaši mazās valstīs, piemēram, Latvijā, jo sadrumstalota finansēšanas sistēma ir gan nepārskatāma, gan prasa salīdzinoši lielus administratīvos resursus.

4. FINANŠU LĪDZEKĻU SADALES UN IZLIETOJUMA METODIKA AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS IESTĀDĒ

Šajā daļā tiek izskatīta izstrādātā valsts budžeta subsīdiju un pašas augstākās izglītības iestādes piesaistīto finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma metodika*. Šī metodika parāda, kā no valsts budžeta piešķirtās subsīdijas un nebudžeta ieņēmumi var tik sadalīti un novirzīti studiju procesa realizēšanai, ievērojot noteiktas prasības un principus šo līdzekļu racionālākai un efektīvākai izlietošanai. Izstrādātā metodika balstās uz ilggadēju tās aprobāciju RTU. Salīdzinot ar iepriekš izmantoto metodiku†, šī metodika, piedaloties autoram, ir attīstīta un pilnveidota, novēršot vairākus iepriekšējās metodikas trūkumus un ievērojot arī darbā izvirzītās teorētiskās nostādnes un metodikas izstrādes vispārīgos principus.

4.1. Finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma vispārīgie principi

Izstrādātā augstākās izglītības iestāžu finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma metodika balstās uz vairākiem finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma vispārīgiem principiem, kuri jāievēro, sadalot visus augstākās izglītības iestādes rīcībā esošos finanšu līdzekļus. Svarīgākie principi ir šādi:

1. Vispirms jānosaka un jāizvēlas, kurām studiju procesu nodrošināšanai un citu darbību realizēšanai vienībām finanšu līdzekļi jāpiešķir un līdz ar to – kuri ir šo līdzekļu galvenie saņēmēji un lietotāji augstākās izglītības iestādē.

Autors uzskata, ka visiem līdzekļiem, kas paredzēti noteikta darba veikšanai, bez starpniekiem ir jānonāk tieši to struktūrvienību rīcībā, kas specializējušās šā darba veikšanai un atbild par to. Līdzekļi uzreiz jānovirza tiešajiem konkrētā darba veicējiem. Tas attiecas ne

* Eriņš I., Taraškevičs R. Finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma metodika augstākās izglītības iestādē – Rīga: RTU Izdevniecība, 2011. – 60 lpp.

† Taraškevičs R. Valsts budžeta dotācijas sadales metodika starp universitātes struktūrvienībām. – Rīga: RTU izdevniecība, 2000. – 38 lpp.

tikai uz valsts budžeta līdzekļiem, bet uz visiem līdzekļiem, ko struktūrvienībām uz savas iniciatīvas pamata izdodas piesaistīt, saprotams, ievērojot augstskolas ētikas normas.

Tikai tādā veidā iespējams pēc tam izmantot atbilstošās ekonomiskās metodes finanšu vadībā un īstenot attiecīgās atbildības un ekonomiskās stimulēšanas metodes, lai veicinātu struktūrvienību mācībspēku un pētnieku iniciatīvu un radošo potenciālu līdzekļu piesaistei un racionālai izmantošanai.

Principā tiek ieteikta decentralizēta pieeja finanšu līdzekļu sadalei, kas tiek apvienota ar atbilstošām ekonomiskās vadības un kontroles metodēm.

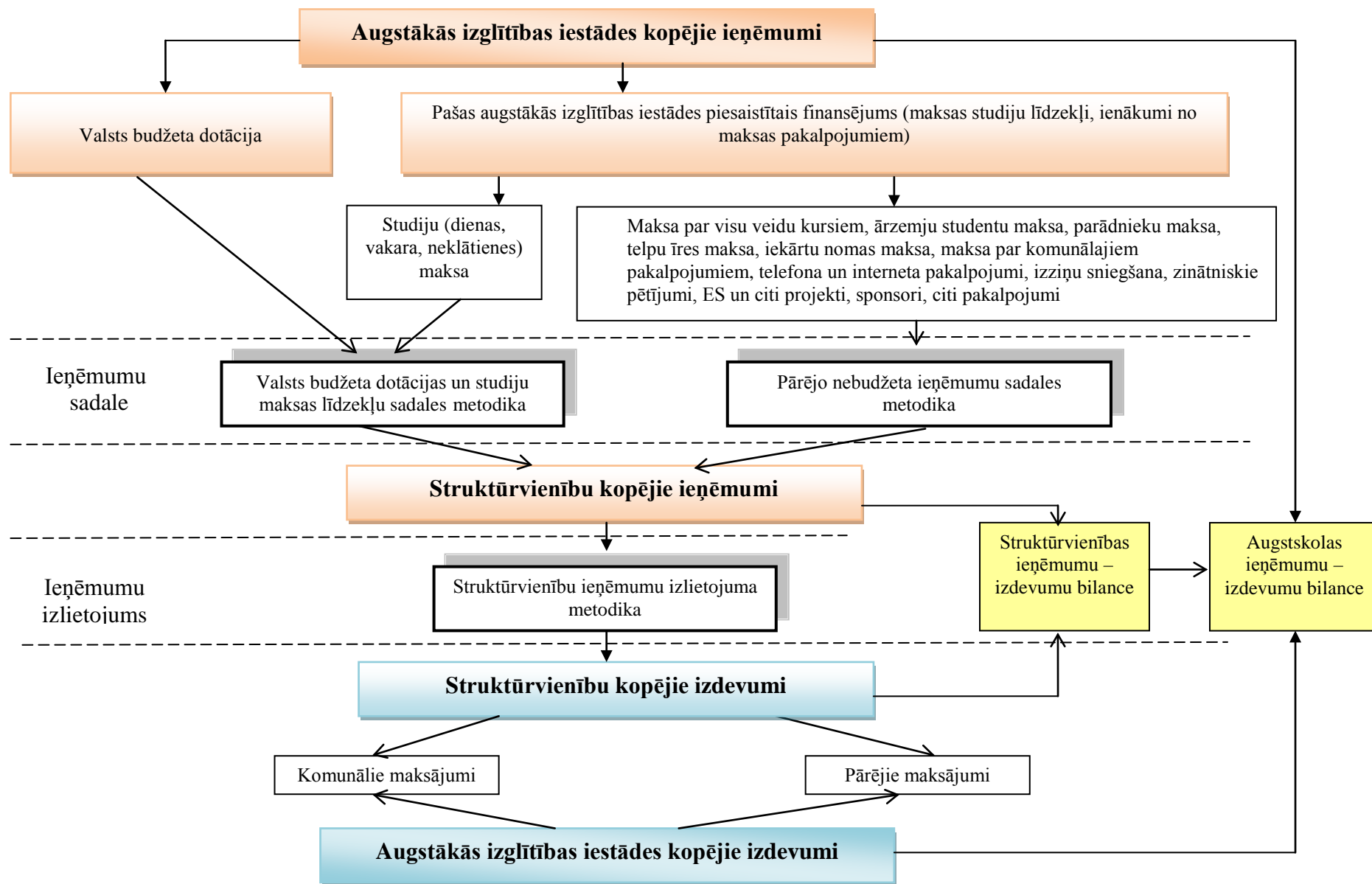
2. Finanšu līdzekļi visām izraudzītajām struktūrvienībām jāsadala pēc vienotām metodikām un algoritmiem, pēc vienotas kārtības, kas nodrošinātu visām struktūrvienībām vienotu un līdzvērtīgu pieeju, vienotus, saprotamus, „caurspīdīgus” un koleģiāli akceptētus finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma nosacījumus.

3. Finanšu līdzekļu sadales metodika nedrīkst būt pārāk vienkārša, tomēr tā nedrīkst būt arī pārāk sarežģīta. Ja finanšu līdzekļu sadale tiek veikta, ņemot vērā tikai kādu vienu kritēriju, tā nevar aptvert visu studiju procesa daudzveidību. Ja metodika ir pārāk sarežģīta, tā kļūst nepārskatāma, grūti lietojama, prasa daudz informācijas, pagarina realizācijas laiku u. tml.

Ņemot vērā šos principus, piedāvātās metodikas vispārējā shēma grafiskā veidā atspoguļota 3. attēlā.

Kā redzams no shēmas, pēc vienotas metodikas vispirms tiek sadalītas augstskolai piešķirtās valsts dotācijas un maksas studiju līdzekļi. Tad – pārējie pašu ieņēmumi, kas tiek sadalīti atkarībā no to veida, izmantojot dažādus citus metodiskos paņēmienus.

Sadalot visus šos līdzekļus pēc atbilstošām metodikām, veidojas kopējie struktūrvienību ieņēmumi. Tad, izmantojot attiecīgus struktūrvienību līdzekļu izlietošanas principus, tiek veikti norēķini par komunālajiem pakalpojumiem un segti citi izdevumi. Gala rezultātā tiek veidotas atsevišķu struktūrvienību bilances un kopējā augstskolas ieņēmumu – izdevumu bilance.

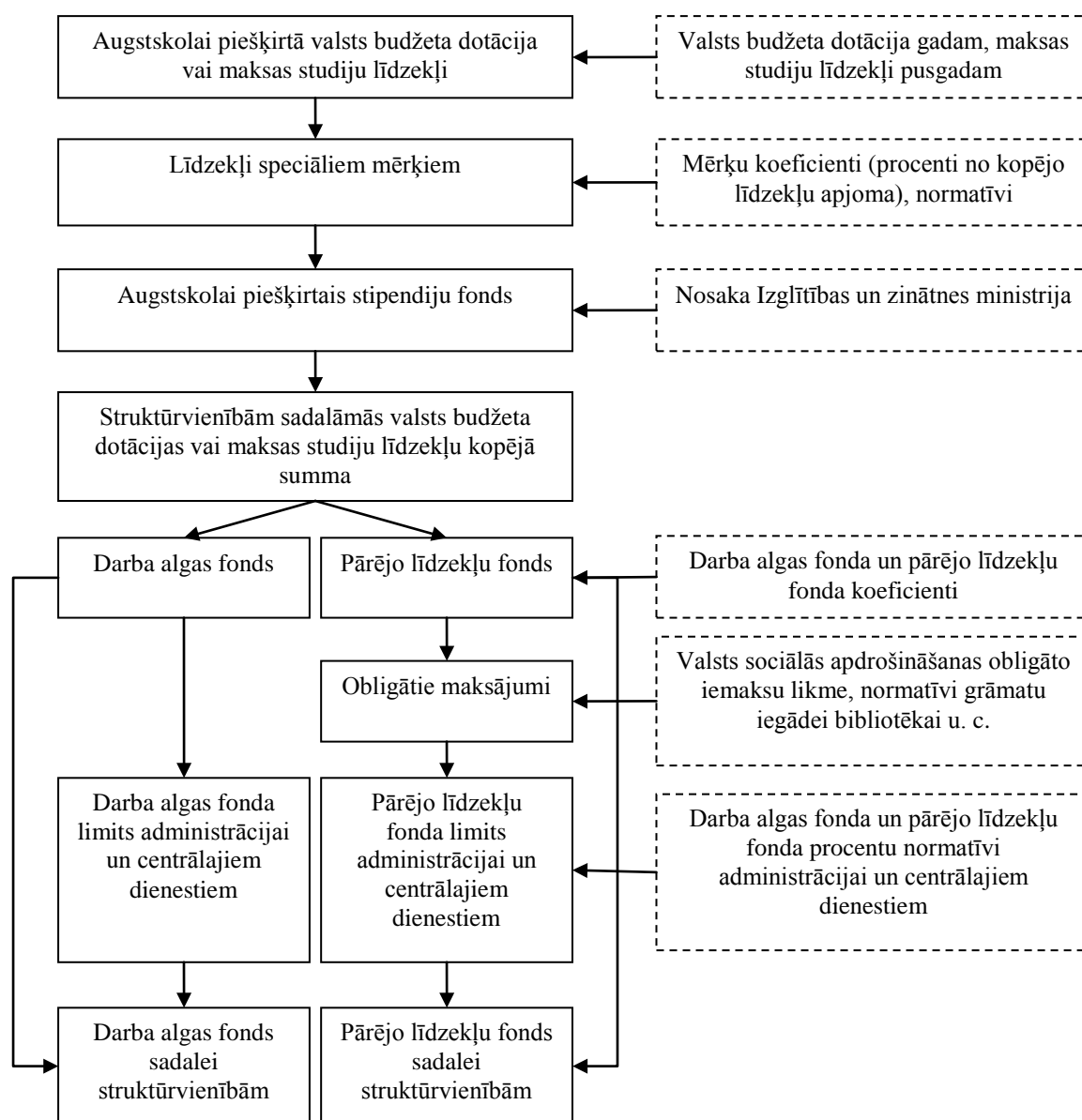

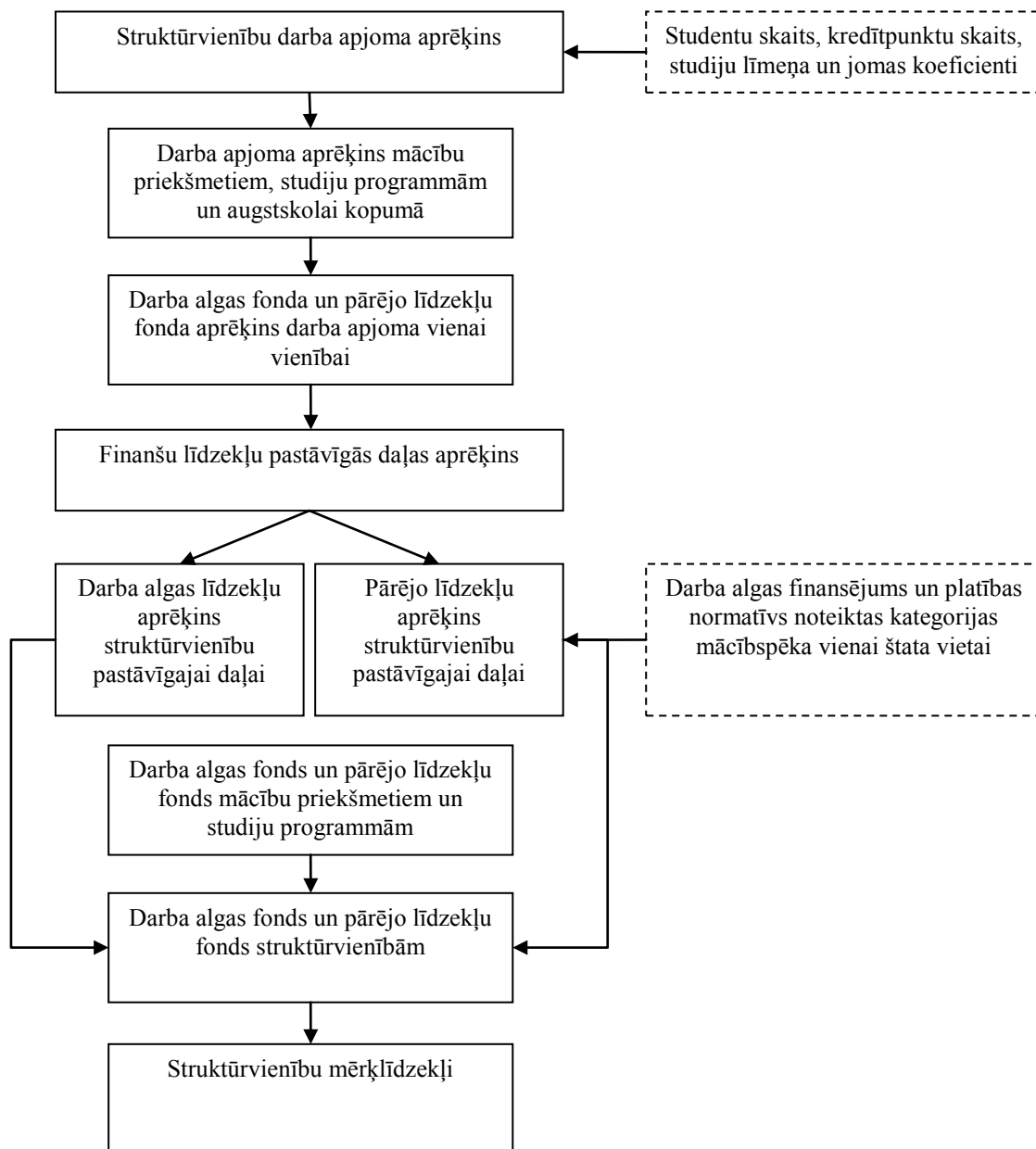
3. att. Valsts budžeta dotācijas un nebudžeta ieņēmumu sadales un izlietojuma metodikas vispārējā shēma.

4.2. Valsts budžeta dotācijas un maksas studiju līdzekļu sadales metodika

Valsts budžeta dotācijas un maksas studiju līdzekļu sadales metodikas algoritms.

Shematiskā veidā metodikas algoritms atspoguļots 4. attēlā. Kā redzams no shēmas, valsts budžeta dotācija un maksas studiju līdzekļi tiek dalīti, no kopīgā apjoma secīgi nodalot dažādu līdzekļu veidus, atlikušo daļu tālāk dalot proporcionāli struktūrvienībām un dažādiem mērķiem vai atsevišķos gadījumos – izmantojot citus sadales principus. Shēmā parādītas galvenās aprēķinu sadaļas un izmantojamā informācija, kā arī dota aprēķinu saistība un aprēķinu veikšanas secība. Darbā dotas arī visas formulas finanšu aprēķiniem metodikas ietvaros.

4. att. Valsts budžeta dotācijas un maksas studiju līdzekļu sadale struktūrvienībām – metodikas vispārējā shēma.

Metodikas realizācijas informatīvā bāze. Lai varētu realizēt aplūkoto metodiku, jāveido vairāki informācijas masīvi, kuros jābūt visai skaitliskajai un cita veida informācijai aprēķinu nodrošināšanai. Jāizveido šādi informācijas masīvi: augstskolas struktūrvienību masīvs; darbinieku masīvs; studiju priekšmetu reģistrs; studiju programmu reģistrs; aprēķina pamatdokumentu masīvs; aprēķina līdzekļu normatīvo dokumentu masīvs.

4.3. Struktūrvienību ieņēmumu izlietojuma metodika

Tāpat kā ieņēmumu sadales metodikā, arī ieņēmumu izlietojuma sadales metodikā tiek atsevišķi uzskaitīti darba algas fonda un pārējo līdzekļu fonda lielumi. Līdzekļi jāsadala

proporcionāli struktūrvienību izmantojamai platībai, tāpēc augstskolās ir ļoti svarīgi veikt visus priekšdarbus, kas saistīti ar telpu uzskaiti un pietiprināšanu katrai konkrētajai struktūrvienībai. Lai veicinātu plašu interneta lietošanu, struktūrvienībām tiek rekomendēts šī pakalpojuma izmaksas sadalīt, ņemot vērā struktūrvienību koeficientus, kas atspoguļo attiecīgi datoru un studentu skaita, finansējuma apjoma un akadēmiskā personāla ietekmi uz interneta pakalpojumu izmaksām.

4.4. Finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma metodikas realizācija Rīgas Tehniskajā universitātē

Valsts budžeta dotācijas un maksas studiju līdzekļu sadales metodiku ir apstiprinājis un ik gadus izskata un pēc nepieciešamības koriģē RTU Senāts. Metodika Rīgas Tehniskajā universitātē ir praktiski realizēta un tiek lietota arī pašlaik. Uz metodikas bāzes izveidota RTU finansēšanas decentralizēta automatiskās pārvaldības sistēma. Pēc izstrādātās metodikas tiek noteikts finanšu līdzekļu limits darba algas fondam un citām vajadzībām, veikta līdzekļu sadale dažādām mērķvajadzībām, piešķirti finanšu līdzekļi administrācijai, struktūrvienībām, centrālajiem un saimnieciskajiem dienestiem, bibliotēkai, RTU filiālēm Daugavpilī, Liepājā un Ventspilī.

Atbilstoši metodikai un informācijas nodrošinājumam izvirzītajām prasībām izveidoti attiecīgie elektroniskie informācijas masīvi. Izmantojot šo normatīvu masīvu informāciju, aprēķināti un sadalīti valsts budžeta dotācijas lielumi 2011./2012. studiju gadam.

Visi ar metodiku saistītie finanšu līdzekļu sadales aprēķini ir ieprogrammēti, un datu apstrāde un aprēķini aizņem 2–3 stundas. Nobeigumā veidojas trīs galvenie rezultātu dokumenti: studiju programmu darba apjomi, struktūrvienību darba apjomi un struktūrvienības mācību priekšmetu darba apjomi.

Katras struktūrvienības vadītājs sistemātiski kontrolē savas struktūrvienības ieņēmumus un izdevumus, kas ļauj minimizēt kļūdu iespējamību. Šāda ieņēmumu-izdevumu decentralizācija ļauj universitātei ievērojami uzlabot tās finanšu līdzekļu pārvaldību un paaugstināt to izlietojuma efektivitāti.

SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

Izpētot augstākās izglītības finanšu vadības sistēmu izstrādes teorētiskos aspektus, apkopojot ES, citu ārvalstu un Latvijas pieredzi, izvērtējot finanšu vadības stāvokli augstskolās un praktiskos rezultātus, kas gūti, izstrādājot finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma metodikas augstākās izglītības iestādēs, nobeigumā var formulēt šādus **secinājumus**:

1. Augstākās izglītības finanšu vadības sistēmu izstrāde un atbilstoša finansēšanas modeļa izveide ir atkarīga no katrā valstī definētajiem augstākās izglītības mērķiem. Tomēr mērķi ne vienmēr ir skaidri formulēti, vēl arvien nav atrisināti teorētiskie jautājumi, kas saistīti ar augstākās izglītības finansēšanas mērķu izvēli, maiņu, pamatošanu.
2. Latvijas stratēģiskās attīstības dokumentu un likumdošanas aktu izpēte rāda, ka galvenie augstākās izglītības mērķi Latvijā, tāpat kā ES, ir personības attīstība, demokrātiskas sabiedrības pilsoņu kopuma veidošana, zinātnes sasniegumu pārnese visās cilvēku darbības jomās, speciālistu sagatavošana un darbaspēka tirgus pieprasījuma apmierināšana, izglītības programmu nostiprināšana un daudzveidīgu mācīšanas veidu attīstība, lai vispusīgi apgūtu gan teorētiskās zināšanas, gan profesionālās prasmes un kompetences.
3. Pašreizējā sabiedrības attīstības posmā augstākās izglītības finansēšanas mehānisma izveidi nosaka virkne jaunu faktoru, tādu kā pieaugošā globalizācija, inovatīvās ekonomikas attīstība, studētgribētāju skaita pieaugums, zināšanu lomas paaugstināšanās, studiju izmaksu palielināšanās, valstu budžeta deficīts, maksas studiju īpatsvara palielināšanās u. c., kas jāizvērtē un jāņem vērā, veidojot augstākās izglītības finansēšanas sistēmas.
4. Lai izstrādātu efektīvu augstākās izglītības finansēšanas mehānismu, ņemot vērā tā komplekso raksturu un sarežģītības pakāpi, nepieciešama atbilstoša tā analīzes un pilnveides metodoloģija. Autora piedāvātā un darbā pielietotā metodoloģija ļauj secīgi un savstarpēji saistīti analizēt un attīstīt augstākās izglītības finansēšanas modeļus, izdalot atsevišķi teorētiskos un metodiskos jautājumus, kas saistīti ar finanšu līdzekļu piesaisti, piešķiršanu un sadali augstākās izglītības iestādēm (aptverot finansēšanas avotus, finansēšanas nosacījumus, studiju atbalsta sistēmas, pētniecības un inovāciju finansēšanu) un problēmas, kas saistītas ar atsevišķu augstākās izglītības iestāžu

iekšējo finanšu līdzekļu sadali un izlietojumu (finanšu līdzekļu sadali starp augstskolu struktūrvienībām, zinātniskās pētniecības darba veicējiem, augstākās izglītības iestādes administrāciju, saimnieciskajiem dienestiem u. c., struktūrvienību ieņēmumu-izdevumu bilanču izstrādi).

5. Izpētot ES valstu un attīstīto pasaules valstu (ASV, Kanādas, Austrālijas) augstākās izglītības finansēšanas sistēmas, var secināt, ka pastāv kopējas tendences augstākās izglītības finansēšanā un tās modeļu attīstībā. Galvenās no tām – daudzveidīgu finansēšanas avotu piesaiste, augstākās izglītības institūciju finansiālās ilgtspējas nodrošināšana, valsts finansējuma palielināšana augstākajai izglītībai, pētniecības darbu un inovāciju finansēšanas veicināšana, augstākās izglītības iestādēm piešķiramā finansējuma daļas palielināšana, kas ir saistīta ar to darbības rezultātiem jeb sniegumu, lai nodrošinātu tiešu saikni starp rezultātiem un piešķirtā finansējuma apjomu. Tiek veicināta augstskolu sadarbība ar pētniecības institūtiem, uzņēmumiem un pašvaldībām.
6. Vērtējot augstskolu iekšējo finanšu politiku, jāsecina, ka pieaug augstskolu autonomija finanšu līdzekļu izmantošanā. Arvien vairāk augstskolas pašas nosaka finanšu līdzekļu izlietošanas virzienus. Tomēr, neskatoties uz atšķirīgām izmaksām speciālistu sagatavošanā dažādās studiju programmās, parasti augstskolās pārsvarā līdzekļi tiek dalīti proporcionāli studentu skaitam, par kuriem ir saņemtas valsts subsīdijas un studentu līdzfinansējums, kā arī atbilstoši struktūrvienību piesaistītiem līdzekļiem gan studiju procesā, gan zinātniskajos pētījumos.
7. Dažādu ES valstu un Latvijas augstākās izglītības finansēšanas modeļu izpēte un salīdzinājums parāda, ka Latvijas augstākās izglītības finansēšanas sistēma ir viena no progresīvākajām valsts budžeta līdzekļu sadales sistēmām Eiropā. Tā balstās uz objektīviem darba apjomu kritērijiem. Nosakot darba apjomus, ir ņemtas vērā ne tikai dažādu augstākās izglītības līmeņu īpatnības (ko nosaka izglītības līmeņa koeficienti), bet arī katras tematiskās jomas studiju sarežģītība (ko nosaka tematisko jomu koeficienti). Finansēšanas sistēmas progresīvo raksturu nosaka arī tas, ka finansēšanas apmēra noteikšanā tiek pielietots normatīvais princips, pamatojoties uz vienas studiju vietas izmaksām. Tiek paredzēts konkursa kārtībā piešķirts finansējums gan studijām, gan zinātniskajai pētniecībai un inovācijām, gan infrastruktūras uzlabošanai. Ieviesta pārdomāta kreditēšanas un stipendiju sistēma.

8. Izpētot dažādu finansēšanas avotu nozīmi un ietekmi uz augstākās izglītības mērķu īstenošanu, autors ir nonācis pie secinājuma, ka augstākā izglītība Latvijā pilnīgi vai daļēji ir jāfinansē valstij, jo zināšanu sabiedrības attīstības posmā stratēģiskais resurss ir intelektuālais kapitāls, bet, lai tā radīšanas procesu efektīvi vadītu, ir nepieciešams tāds iedarbīgs rīks kā valsts budžeta finansējums. Valsts budžeta finansējums ir jāpiešķir tikai valsts dibinātām augstākās izglītības institūcijām, jo tas ir vienīgais mehānisms, kā valsts var realizēt savu augstākās izglītības politiku.
9. Palielinoties augstākās izglītības institūciju vajadzībai pēc finanšu resursiem un vienlaikus samazinoties valsts budžeta subsīdijām, notiek apmācības un pētniecības izmaksu pārskatīšana samazinājuma virzienā. Rezultātā tiek veicināts lētāku izglītības līmeņu un tematisko jomu piedāvājums, tiek piesaistīts mazāk kvalificēts akadēmiskais personāls, izmantots lētāks materiāli tehniskais nodrošinājums, apmācībā – prasmju iegūšanas iespēju aizstāšana ar teoriju utt. Ja valstij nav pietiekami daudz budžeta līdzekļu, jāsamazina budžeta finansēto studiju vietu skaits, nevis izglītības pakalpojuma cena.
10. Jāprecizē vienas studiju vietas bāzes izmaksas, ņemot vērā izmaiņas nodokļu sistēmā, izmaksu lielumus atsevišķos izmaksu posteņos, kas radušies sakarā ar cenu izmaiņām un citiem apstākļiem. Autora precizētā „Studiju vietas bāzes izmaksu aprēķina metodika” ļauj adekvāti noteikt studiju vietas bāzes izmaksas attiecīgajam periodam. Pēc metodikas aprēķinātās vienas studiju vietas bāzes izmaksas bakalaura (akadēmiskā, profesionālā) izglītības līmenim 2011. gada cenās ir 1208,51 latu, kas ietver darbinieku darba algu izmaksas vienai studiju vietai gadā 518,82 latu, darba devēja valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas 124,98 latu, komandējumu un dienesta braucienu izmaksas 96,42 latu, pakalpojumu apmaksu 209,52 latu, materiālu, energoresursu, ūdens un inventāra izmaksas 75,01 latu, grāmatu un žurnālu iegādes izmaksas 19,36 latu, iekārtu iegādes un modernizācijas izmaksas 164,40 latu.
11. Izglītības finansēšanā vispār un, izvēloties piemērotāko finansēšanas modeli Latvijā, konkrēti jāizvirza vairāki galvenie principi: jāparedz finanšu resursu avotu daudzveidība un stabilitāte; jāņem vērā augstskolu atšķirības – augstskolām ar līdzīgu misiju finansējums jāpiešķir, ņemot vērā vienādus nosacījumus, jāievēro finansējuma saistība ar konkrētu mērķu sasniegšanu – izglītībā ieguldītajiem līdzekļiem ir jāsniedz atdeve, jāievēro normatīvais princips finansēšanas apjomu noteikšanā,

decentralizācijas, saimnieciskā aprēķina, sociālā taisnīguma, patstāvības un atbildības principi.

12. Latvijas gadījumā iespējamie finansēšanas modeļi jāskata ES kontekstā. ES ietvaros ir paredzēta iespēja jebkurā augstskolā studēt ar vienādiem nosacījumiem kā attiecīgās valsts rezidentiem. Jāņem vērā arī lielā starptautiskā konkurence, tai skaitā – pieaugošais virtuālo augstskolu skaits. Veidojot finansēšanas modeļus, maz tiek ņemta vērā ārējās vides ietekme, tai skaitā izvēle par labu studijām ārvalstu augstskolās. Nepietiekami tiek ņemta vērā finansēšanas modeļu atsevišķo elementu savstarpējā saistība. Nav definēta saistība starp izglītības finansēšanas mērķiem un finansējuma virzienu pamatojumu.
13. Izstrādātā Finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma metodika augstākās izglītības iestādē dod iespēju jebkuru valsts budžeta dotācijas vai pašas augstskolas nopelnītos līdzekļus taisnīgi un ekonomiski pamatoti sadalīt tiešajiem darba veicējiem. Metodika var palīdzēt arī citām valsts sociālo pakalpojumu sniedzošām institūcijām pamatoti dalīt budžeta līdzekļus. Tā ir aprobēta, pierādot tās pielietošanas iespējas dažādiem finansēšanas apjomiem.
14. Izstrādātās metodikas vissvarīgākais elements ir aprēķinu formulu sistēma finanšu līdzekļu sadalīšanai pa mācību priekšmetiem, studiju programmām un augstskolu struktūrvienībām. Tiek ņemts vērā studentu skaits, kredītpunktu apjoms, mācību priekšmeta tematiskā joma un studiju programmas izglītības līmenis. Metodikā to visu nodrošina koeficientu sistēma, kas dod metodikai universālu ilgtermiņa raksturu, kā arī ļauj sociāli taisnīgi un ekonomiski pamatoti sadalīt augstskolas līdzekļus kvalitatīvu speciālistu sagatavošanai konkurētspējīgās studiju programmās.
15. Visefektīvākās finanšu līdzekļu pārvaldībā ir ekonomiskās metodes. Noteikta mērķa sasniegšanai piesaistītie līdzekļi, izmantojot viena veida metodikas, ir jāsadala tiešajiem darba veicējiem, par pamatu ņemot darba apjoma kritēriju noteiktam laika intervālam. Līdzekļu sadales procesā ir jāizslēdz starpnieki, ja tas nav iespējams, to skaits ir jāminimizē. Visoptimālākais variants ir tad, kad tiešie darba veicēji, saņēmuši tiem pienākošos finanšu līdzekļus, lemj, kādas pārvaldes struktūras un kādu funkciju veikšanai ir nepieciešami starpnieki, piešķirot no saviem līdzekļiem atbilstošu finansējumu.
16. Izstrādātās metodoloģiskās un metodiskās pieejas aprobētas Rīgas Tehniskajā universitātē, un to pielietošana, neskatoties uz nepietiekamo valsts finansējuma

apjomu, ļāva saglabāt zinātniskās skolas un mācībspēkus, aktivizējot to iniciatīvu un radošo potenciālu līdzekļu piesaistē, konkurētspējīgu studiju programmu izstrādei, studentu skaita palielināšanai, zinātniskās pētniecības un studiju infrastruktūras modernizēšanai.

17. Atteikšanās no esošās augstākās izglītības finansēšanas sistēmas (budžeta līdzekļu sadale izglītībai un pētniecībai, studiju kreditēšana, stipendijas un granti, nodokļu atvieglojumi), kura veidota pēdējo 16 gadu laikā, būtu ļoti rūpīgi jāizsver. Pārejot uz maksas studijām ar kredītu starpniecību, mēs šodienas finanšu grūtības gribam atrisināt uz nākamo paaudžu nopelnīto līdzekļu rēķina, kas diez vai ir sociāli taisnīgi.

Pamatojoties uz veiktā pētījuma rezultātiem, ir izstrādāti šādi **priekšlikumi**:

1. Lai pilnveidotu esošo augstākās izglītības finansēšanas modeli, finanšu līdzekļi no valsts budžeta vairāk jāpārorientē uz izglītības iestāžu darbības rezultātiem un efektivitāti. Pašreizējā valsts budžeta līdzekļu sadales metodika (MK noteikumi Nr. 994) valsts dibinātām augstākās izglītības institūcijām ir jāpilnveido, jo tā ir vairāk orientēta uz studiju procesu, bet nevis uz rezultātu, neskatoties uz to, ka tajā ir ļoti veiksmīgi ievērotas Tādēļ kā vienu no iespējamiem risinājumiem autors piedāvā studiju vietu finansējuma apmēra noteikšanas formulu (MK noteikumi Nr. 994; 14. p., 17.2. p.) papildināt ar autora pamatoto rezultativitātes koeficientu, pielietojot autora izstrādāto šī koeficienta aprēķina metodiku.
2. Valsts budžeta līdzekļu sadales metodikā starp augstskolām (MK noteikumi Nr. 994, 14. p.) ir jāmaina koledžas līmeņa koeficients no $a = 1$, kā tas ir pašlaik, uz $a = 0,9$ (precīzāk aprēķinātā koeficienta vērtība $a = 0,92$). Darbā ir dots šī koeficienta lieluma detalizēts aprēķins un pamatojums.
3. Ņemot vērā Augstskolu likuma grozījumus par akadēmiskajos amatos ievēlēto personu ar doktora zinātnisko grādu īpatsvaru, autors piedāvā mainīt akadēmiskā personāla amatu proporcijas studiju vietas bāzes izmaksu aprēķinam: profesora darba algas īpatsvaru palielināt no 15% līdz 20%, asociētā profesora – no 15% līdz 20%, docenta – no 30% līdz 35%, lektora – no 10% līdz 15%, asistenta – samazināt no 15% uz 10%.
4. Izstrādāto Finanšu līdzekļu sadales un izlietojuma metodiku augstākās izglītības iestādēm var rekomendēt izmantošanai augstākās izglītības institūcijām gan valsts, gan

privātajā sektorā, kuras „atzīst” decentralizācijas principu, ņemot vērā katras augstskolas specifiku.

5. Izstrādātā metodika ietver ne tikai līdzekļu sadali, bet arī to izlietojumu. Visiem procesiem ir izstrādātas datorprogrammas, un tie ir pilnīgi automatizēti. Izveidota noslēgta automatizēta finanšu līdzekļu pārvaldības sistēma augstākās izglītības institūcijai, ko var izmantot ne tikai augstākās izglītības sfērā, bet modificējot arī citās tautsaimniecības nozarēs.